

Semnan University

Journal of Applied Arts

Journal homepage: <http://aaj.semnan.ac.ir>

ISSN: 2821-0670

Comparative Study of Plant Motifs in Safavid and Qajar Carpets

Mohammad Amin Hajizadeh¹(Corresponding Author), Seyed Reza Hosseini², Ali Asghar Shirazi³, Mehdi Keshavarz Afshar⁴, Iman Zakariaei Kermani⁵

¹ Instructor, Carpet Group, Birjand University, Birjand, Iran.

² Associate Professor, Painting Department, Shahed University, Tehran, Iran.

³ Associate Professor, Art Research Department, Shahed University, Tehran, Iran.

⁴ Assistant Professor, Art Research Department, Tarbiat Modares University, Tehran, Iran.

⁵ Associate Professor, Handicrafts Department, Isfahan Art University, Isfahan, Iran.

(Received: 21.06.2024, Revised: 21.09.2024, Accepted: 10.07.2024)

<https://doi.org/10.22075/aaj.2024.34513.1262>

Abstract:

Carpet arrays include a diverse collection of plants, animals, humans and abstract motifs. The breadth of plant motifs is greater than other types because its variety is as wide as the plant motifs found in nature, incorporating abstract plant motifs and in rotating and broken formats. The types of plant arrays generally include Islamic species, Khatai, flowers and bushes, trees and flowers. The study aim is to examine and identify the types of plant motifs in Safavid and Qajar carpets, as well as the trends and how they evolved from the Safavid to Qajar periods, also the entry of new plant species into Qajar period carpets. Based on this, the main questions in this study are: 1-What are the characteristics of the plant arrays engraved in Safavid and Qajar carpets? 2-What changes have emerged in the plant motifs of carpets from the Safavid period to the Qajar period? This research method is descriptive and comparative in terms of type. The method of data collection is library methods. The results show that the plant motifs used in the Safavid period carpets consist of several species and gradually added to its richness, and were repeated in the carpets of the later centuries and the Qajar period, with changes in shape, size, color and structure. These developments over the period have been most affected by the common social and cultural conditions. In the Safavid period, most of all, the royal will, Foreign Relations and the role of religion in the formation of design structures and role-making were effective, and in the Qajar period, with the influence of cultural conditions, developments were made under the effects of humanism, naturalism and the new manifestations of civilization and blue frangim. These developments led to the emergence of new elements and the enrichment of the treasure of carpet motifs.

Keywords: Safavid Period, Qajar Period, Carpet, Motifs, Plant Elements.

1-Email: ma.hajizadeh@birjand.ac.ir

2-Email: Rz.hosseini@shahed.ac.ir

3-Email: A_shirazi41@yahoo.com

4-Email: m.afshar@modares.ac.ir

5-Email: i.zakariaee@au.ac.ir

مطالعه تطبیقی آرایه‌های گیاهی در قالی‌های دوره صفوی و قاجار

محمد امین حاجی‌زاده (نویسنده مسئول)^۱

سیدرضا حسینی^۲

علی اصغر شیرازی^۳

مهدی کشاورز افشار^۴

ایمان زکریایی کرمانی^۵

^۱ مربی، گروه فرش، دانشگاه بیرجند، بیرجند، ایران.

^۲ دانشیار، گروه نقاشی، دانشگاه شاهد، تهران، ایران.

^۳ دانشیار، گروه پژوهش هنر، دانشگاه شاهد، تهران، ایران.

^۴ استادیار، گروه پژوهش هنر، دانشگاه تربیت مدرس، تهران، ایران.

^۵ دانشیار، گروه صنایع دستی، دانشگاه هنر اصفهان، اصفهان، ایران.

(تاریخ دریافت مقاله: ۱۴۰۳/۰۴/۰۱، تاریخ بازنگری: ۱۴۰۳/۰۶/۳۱، تاریخ پذیرش نهایی: ۱۴۰۳/۰۷/۰۱)

مقاله علمی-پژوهشی <https://doi.org/10.22075/aaj.2024.34513.1262>

چکیده

آرایه‌های قالی شامل مجموعه‌ای متنوعی از نقوش گیاهی، جانوری، انسانی و تجریدی است. گستردگی نقوش گیاهی بیش از سایر انواع دیگر است چرا که تنوع آن به گستردگی نقوش گیاهی موجود در طبیعت، به انضمام نقوش گیاهی تجریدی و در قالب‌های گردان و شکسته است. انواع آرایه‌های گیاهی به صورت کلی شامل گونه‌های اسلیمی، ختائی، گل‌بوته، درخت و گل‌فرنگ است. این پژوهش با هدف بررسی و شناسایی انواع نقوش گیاهی در قالی‌های صفوی و قاجار و روند و چگونگی تحولات آن از دوران صفوی تا قاجار و همچنین تحلیل ورود گونه‌های جدید گیاهی به قالی‌های دوره قاجار صورت گرفته‌است. بر این مبنا سؤالات اصلی پژوهش حاضر این‌گونه است؛ ۱- آرایه‌های گیاهی منقوش در قالی‌های صفوی و قاجار، دارای چه ویژگی‌هایی هستند؟ ۲- چه تحولاتی در نقوش گیاهی قالی‌های دوره صفوی تا دوره قاجار پدید آمده‌است؟ روش تحقیق از منظر نوع، بنیادی، از نظر ماهیت، توصیفی و از نظر مسئله‌ی پژوهش، توصیفی-تحلیلی و تطبیقی و روش گردآوری داده‌ها، اسنادی بوده‌است. نتایج نشان می‌دهد که نقوش گیاهی مورد استفاده در قالی‌های دوره صفوی شامل گونه‌های متعددی بوده و به تدریج بر غنای آن افزوده شده و در قالی‌های سده‌های بعد و دوره‌ی قاجار، با تغییراتی در فرم، اندازه، رنگ و ساختار تکرار شده‌است. این تحولات در بازه‌ی زمانی مذکور، بیش از همه متأثر از اوضاع و احوال اجتماعی و شرایط فرهنگی رایج بوده‌است. در دوره صفوی، بیش از همه اراده‌ی شاهانه، مراودات خارجی و نقش مذهب در شکل‌گیری ساختارهای طرح و نقش‌پردازی مؤثر بوده و در دوره‌ی قاجار با تأثیر از شرایط فرهنگی، تحولاتی ذیل تأثیرات انسان‌گرایی، طبیعت‌گرایی و مظاهر نوین تمدن و فرنگی‌مآبی به وقوع پیوست و این تحولات منجر به بروز عناصر تازه و غنی‌تر شدن گنجینه نقوش قالی شده‌است.

واژه‌های کلیدی: دوره صفوی، دوره قاجار، قالی، آرایه‌ها، عناصر گیاهی.

* این مقاله مستخرج از رساله دکتری نویسنده اول با عنوان «تبیین عوامل مؤثر بر تحولات نقوش گیاهی قالی‌های عصر صفوی و قاجار بر اساس نظریه تاریخی فرهنگی» در دانشگاه شاهد است که به راهنمایی نویسندگان دوم و سوم و مشاوره نویسندگان چهارم و پنجم انجام شده‌است.

1_ Email: ma.hajizadeh@birjand.ac.ir

2_ Email: Rz.hosseini@shahed.ac.ir

3_ Email: A_shirazi41@yahoo.com

4_ Email: m.afshar@modares.ac.ir

5_ Email: i.zakariaee@aui.ac.ir

شیوه ارجاع به این مقاله: حاجی‌زاده، محمدامین، حسینی، سیدرضا، شیرازی، علی‌اصغر، کشاورز افشار، مهدی و زکریایی کرمانی، ایمان. (۱۴۰۳). مطالعه تطبیقی آرایه‌های گیاهی در قالی‌های دوره صفوی و قاجار، نشریه هنرهای کاربردی، ۴(۱)، ۳۴-۵. Doi:10.22075/aaj.2024.34513.1262

مقدمه

ادوار مختلف قالی‌بافی در تاریخ ایران متأثر از فرهنگ، آداب و رسوم و مسائل اجتماعی، اقتصادی، سیاسی و حتی روابط خارجی بوده‌است. در دوره‌ی صفوی رونق هنرها چشم‌گیر بوده و هنرهای سنتی به پیشرفت قابل توجهی رسیده‌است. این مسئله به صورت مستقیم بر قالی‌بافی تأثیر گذاشته و عوامل فرهنگی و اجتماعی دیگر از جمله رونق تولید، حمایت درباری و روابط خارجی تأثیرات قابل ملاحظه‌ای بر نوع، ماهیت و تزئینات و نقوش قالی گذاشته‌است. در دوره‌ی قاجار هنرها پس از مدتی رکود و انفعال، جانی تازه و رونقی مجدد یافتند. این بار نیز ثبات سیاسی زمینه‌ساز این تحولات بود و رویدادهای مختلفی از جمله تغییر نگرش به هنرها و مواجهه با مظاهر فرهنگی جدید، «انسان‌گرایی» و «فرنگی‌مآبی»، رشد تولید و تنوع مراکز تولید منجر به تغییرات چشم‌گیر در اکثر هنرها از جمله قالی‌بافی شد. نقوش قالی نیز از این تحولات متأثر شده، بر غنای گنجینه آن نقوش افزوده شد و طرح‌ها و نقش‌مایه‌های مختلفی مجال بروز یافت. طرح و نقش فرش که از شاخصه‌های اصلی و بنیادی فرش و از مهم‌ترین معیارهای هویتی این هنر است با سیر تحولات تاریخی آن منجر به رونق، تنوع و تکثر شده‌است. در طول دوره‌های تاریخ قالی‌بافی همواره بر گستردگی و غنای مجموعه‌ی نقوش و طرح‌های آن افزوده شده‌است و انطباق با ذائقه و ارضای همه‌ی سلیق در ادوار تاریخی، از ویژگی‌های این هنر بوده‌است. نقوش گیاهی از متنوع‌ترین و پرکاربردترین نقوش فرش است که بخش اعظم طرح‌های قالی را تشکیل داده‌است. تجلی نقوش گیاهی در قالی، چه پیش از اسلام و چه در دوران اسلامی بنا بر ضرورت‌های زیبایی‌شناسانه، اعتقادی و یا ماهیتی صورت پذیرفته‌است. حضور این عناصر در هنر پیش از اسلام نیز نمود داشته‌است. پس از اسلام و با تقبیح صورت‌نگری، نقوش گیاهی بیش‌ازپیش در هنرهای مختلف مورد توجه قرار گرفت. طرح‌پردازی قالی در دوره‌ی صفوی، متأثر از هنرهای دیگر همچون نگارگری از پیشرفت قابل توجهی برخوردار شد و

نقش‌مایه‌ها و آرایه‌های متنوع‌تری به حوزه طراحی قالی وارد شد. این آرایه‌ها و طرح‌ها با تنوع و تکرار در عصر صفوی به کمال رسید و معیاری برای طراحی قالی در دوره‌های بعد شد. اوج بعدی هنر قالی‌بافی در عصر قاجار شکل گرفت که با حفظ چارچوب و معیارهای طراحی قالی عصر صفوی، تنوع طرح و نقش‌پردازی متأثر از تحولات زمانه را موجب شد. در دوره قاجار و با مواجهه با مظاهر جدید همچون انسان‌گرایی، عکاسی، چاپ و تأثیر فزاینده‌ی هنر غرب (فرنگی‌مآبی)، هنر قالی‌بافی نیز تأثیرات قابل توجهی پذیرفت و علی‌الخصوص با بروز عناصر گیاهی طبیعت‌گرایانه، باب جدیدی در نقش‌پردازی قالی پدیدار شد. عناصر گیاهی شامل انواع اسلیمی، ختائی، عناصر درختی و گلدانی و آرایه‌های طبیعی همچون گل‌فرنگ و گل‌های طبیعی است که تنوع بی‌پایانی را در عرصه طراحی رقم زده‌است. پژوهش پیش رو در خصوص تطبیق آرایه‌های گیاهی، در دوران رونق کاربرد آن، علاوه بر معرفی گونه‌های مورد استفاده، مسیر تحول و تطور آن را نیز بازگو خواهد کرد. این پژوهش با هدف بررسی و شناسایی انواع نقوش گیاهی در قالی‌های صفوی و قاجار و روند و چگونگی تحولات آن از دوران صفوی تا قاجار و همچنین تحلیل ورود گونه‌های جدید گیاهی به قالی‌های دوره قاجار صورت گرفته‌است. بر این مبنا سؤالات اصلی در این پژوهش بدین وجه است: ۱- آرایه‌های گیاهی منقوش در قالی‌های صفوی و قاجار، دارای چه ویژگی‌هایی هستند؟ ۲- چه تحولاتی در نقوش گیاهی قالی‌های دوره صفوی تا دوره قاجار پدید آمده‌است؟

پیشینه پژوهش

پیشینه مطالعاتی این پژوهش اگرچه در مقالات و کتب قابل پیگیری است اما تطبیق و بررسی تحولات مد نظر این پژوهش به صورت متمرکز انجام نشده‌است. داود شادلو در رساله دکتری با عنوان «تحلیل دسته‌بندی‌های موجود در طرح و نقش فرش ایران و ارائه دسته‌بندی نوین» (۱۳۹۶)، به دسته‌بندی طرح و نقش فرش ایران پرداخته‌است. نگین‌السادات مهدوی

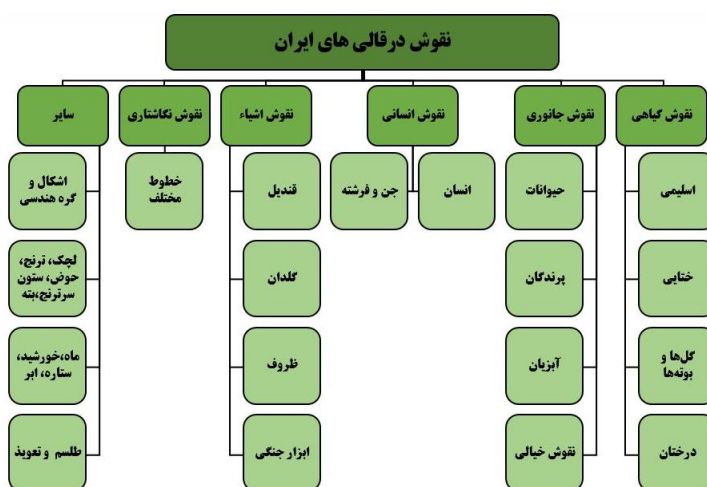
شهری در پایان‌نامه کارشناسی ارشد با عنوان «مطالعه تطبیقی نقوش گیاهی قالی‌های صفوی و قاجار» (۱۳۹۳)، ضمن برشمردن ویژگی‌های قالی‌بافی در دو دوره صفوی و قاجار به بررسی نمونه‌های مذکور پرداخته‌است. صفرعلی شعبانی خطیب در کتاب «فرهنگ‌نامه تصویری (آرایه‌ها و نقشه‌های فرش ایران)» (۱۳۸۷)، به دسته‌بندی و معرفی عناصر مختلف فرش پرداخته و شرح مفصلي در خصوص نقوش و عناصر گیاهی آورده‌است. آرتور آپهام پوپ و فیلیس اکرم‌ن در کتاب «سیری در هنر ایران» (۱۳۸۷)، هنر قالی‌بافی ایران را مورد بررسی قرار داده‌اند، در این کتاب به ترتیب تاریخچه قالی، انواع قالی‌های بافته‌شده در مناطق مختلف و قالی‌های صفوی موجود در موزه‌های مهم دنیا، آرایه‌های قالی‌ها و غیره بررسی شده‌است. ارنست کونل در کتاب «اسلیمی و ختائی، گل‌های شاه‌عباس: نگرشی بر سوابق تاریخی سه نگاره تزئینی» (۱۳۶۸)، دسته‌بندی از طرح و نقش فرش‌های صفوی ارائه داده و گونه‌های مختلف گیاهی را نیز مورد بررسی قرار داده‌است. در مقاله پیش‌رو دسته‌بندی نقوش گیاهی، شناسایی و تطبیق گونه‌ها و همچنین تبیین تفاوت‌ها و روند تحول تاریخی این آرایه‌ها مد نظر بوده که در مقالات مذکور بدان پرداخته نشده‌است.

روش پژوهش

این پژوهش از منظر نوع، بنیادی، از نظر ماهیت، توصیفی و از نظر مسئله‌ی پژوهش، توصیفی-تحلیلی و تطبیقی است. روش گردآوری داده‌ها، اسنادی بوده-است. جامعه پژوهش شامل ۴۵ نمونه قالی صفوی و ۵۴ نمونه قالی قاجاری است که به روش اشباع نظری انتخاب شده‌است. در این پژوهش آرایه‌های گیاهی با محوریت ۱- آرایه‌های ختائی (گل شاه‌عباسی و برگ ختائی) ۲- آرایه‌های اسلیمی ۳- آرایه درخت و ۴- آرایه گل‌بوته در دو دوره‌ی صفوی و قاجار بررسی، تطبیق و تحلیل شده‌است.

انواع نقوش در قالی‌های ایرانی از قرن دهم تا چهاردهم هجری قمری

بررسی آرایه‌ها و نقش‌مایه‌های قالی بر مبنای ظاهر و یا نوع تزئیناتشان، تنها بخشی از شناخت آن‌ها محسوب می‌شود. بخش مهمی از این شناخت در ارتباط با پیوندهای احتمالی این نقوش با مفاهیم و رویکردهای فرهنگی است. در یک دسته‌بندی کلی، انواع نقش‌های به‌کاررفته در قالی‌های ایرانی عبارت‌اند از: نقش‌های گیاهی، نقش‌های جانوری، نقش‌های انسانی و نقوش اشیاء، نقوش «نگاشتاری»، و سایر نقوش تکمیلی و یا فرعی فرش (نمودار ۱).

نمودار ۱- انواع نقوش در قالی‌های ایرانی از قرن دهم تا چهاردهم هجری قمری. منبع: (نگارندگان)

شامل گره‌های هندسی نیز ذیل این مجموعه‌اند. «طلسم»، «تعویذ»، «صور فلکی» و غیره نیز گونه‌های دیگری از این مجموعه‌اند.

آرایه‌های گیاهی

در هنرهای سنتی، آرایه‌های گیاهی و گونه‌های متنوع درختان و انواع گل‌ها، جایگاهی ویژه دارند. این آرایه‌ها بیانگر اندیشه و دیدگاهی است که انسان از گذشته‌های دور در برخورد با طبیعت داشته و آن را در هنرش منعکس می‌کرد. انسان از دیرباز نسبت به رویدنی‌ها و گیاهان، باورها و اعتقاداتی داشته‌است (دوبوکور، ۱۳۸۳: ۲۱). به باور الیاده درخت برای توصیف هر چیزی است که انسان مذهبی به آن به‌مثابه امری واقعی و قدسی توجه می‌کند (الیاده، ۱۳۷۵: ۱۱۰). در روایات اسلامی نیز گیاهان از اهمیت فراوانی برخوردارند. قرآن کریم چندین بار به این نکته اشاره می‌کند (سوره بقره، آیه ۳۵؛ سوره اعراف، آیه ۱۹-۲۲؛ سوره طه، آیه ۱۲۰). با توجه به جایگاه گیاهان در اساطیر و باورهای کهن و مذهبی، جای شگفتی نیست که تصویر گیاهان جزء جدانشدنی در هنرهای سنتی ایرانی باشد نقوشی همچون «درخت زندگی»، درخت، گل‌های شاه‌عباسی و غیره به شکل فراوانی در این هنرها به چشم می‌خورد. نقوش گیاهی گاه به شکل عینی و واقعی و گاه به صورت «انتزاعی» و «استلیزه» در تزیینات و هنرها به کار رفته‌است. گاه تصاویری همچون گل‌های «رز»، «صدبرگ»، «گل سرخ»، «بوته‌های مارپیچ»، «ریسه‌های گل»، نقوش گل‌وگلدان، درخت زندگی، بوته‌هایی با انواع گل‌های زیبا و رنگارنگ با حفظ جنبه‌ی واقع‌گرایی عیناً تصویر شده‌است و گاه نقوش گیاهی در هیئت اسلیمی‌ها و ختائی‌های متنوع با حرکاتی مواج و پرپیچ‌وتاب صحنه‌ای باشکوه و زیبا را در برابر چشم بیننده به نمایش می‌گذارد (هیل و گرابار، ۱۳۷۵: ۱۱۲-۱۱۵).

۱- نقوش گیاهی: آرایه‌های گیاهی در قالی‌های ایرانی را می‌توان در انواع متنوعی از اسلیمی‌ها، ختائی‌ها و نقوشی از درختان و گل‌ها و گیاهان و غیره در متن و حواشی قالی‌ها مشاهده نمود.

۲- نقوش حیوانی: نقوش حیوانات واقعی مانند پرندگان، انواع ماهی، چهارپایان و وحوش (آهوان، شیر و غیره) و همچنین نقوش حیوانات افسانه‌ای مانند سیمرغ، اژدها در متون قالی‌ها دارای کاربرد گسترده‌ای هستند.

۳- نقوش انسانی: در گونه‌های مختلفی از قالی‌ها می‌توان نقوش تصویری را ملاحظه نمود. بیش از همه گونه‌های تصویری است که از دوره قاجار متداول شده‌است. جز انسان، تصاویر فرشتگان و اجنه و حتی دیوان و شیاطین در هیئت انسانی، به‌صورت گردان و شکسته، در قالی‌های ادوار متاخر قابل ردیابی است.

۴- نقوش اشیاء: اشیائی مانند قندیل، گلدان، حوض، آبگیر و نهر آب در متون قالی‌های مختلف نقش شده‌اند (اربابی، ۱۳۹۵: ۱۳۲). ابزارآلات جنگی و ظروف مختلف نیز بنابر ماهیت یا ضرورت تصویری، در قالی‌ها نقش شده‌اند.

۵- نقوش نوشتاری: جلوه‌گری خطوط مختلف از جمله کوفی، نسخ، ثلث و نستعلیق و غیره، در تصویرکردن آیات، روایات و ادعیه، اشعار روایی و یا پیام‌های دینی و همچنین وصف و تاریخ بافت و یا اهدا و وقف قالی نمود داشته‌است.

۶- سایر نقوش: گستردگی نقوش مورد استفاده در قالی‌های ادوار مختلف به‌گونه‌ای است که در هر دوره و یا سبک و شهر، به فراخور موضوع و مضمون، عناصری تازه، وارد گنجینه نقوش قالی‌های ایرانی شده‌است. برخی گونه‌ها مانند «لچک»، «ترنج»، «سرترنج»، «کتیبه»، «حوض» و «ستون» و غیره بنابر ضرورت‌های تصویری، با اشکال و فرم‌های متنوع مورد استفاده بوده‌است. جز این، عناصر طبیعت همچون ماه و خورشید و ستاره و هر نقش دیگری قابل منقوش شدن در قالی بوده‌است. برخی اشکال هندسی و تزیینات

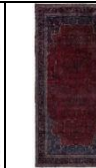
جدول ۱- جامعه پژوهش قالی‌های دوره صفوی. منبع: (نگارندگان)

	شاه‌عباسی. کرمان. سده ه.ق. ۱۱۱ (۱۹۵×۲۶۵)		افشان اصفهان. سده ه.ق. ۱۱۱ (۳۷۳×۴۸۸)		افشان کرمان. قرن ه.ق. ۱۱ نامشخص		امیراطور. نیمه دوم قرن ه.ق. ۱۰ (۳۳۹×۲۵۹)		افشان گل‌دار. سده ه.ق. ۱۱۱ (۲۰۹×۴۸۰)		افشان. اصفهان. سده ه.ق. ۱۱۱ (۲۹۲×۲۹۵)		افشان کرمان. سده ه.ق. ۱۱۱ (۱۳۶×۱۳۷)		سالتینگ. اصفهان یا کاشان. سده ه.ق. ۱۰ نامشخص
	واشنگتن (پوپ و- اکرم، ۱۳۷۸، ۱۱۳۴).		نامشخص (URL:1)		نامشخص (URL:2)		نامشخص (URL:3)		نامشخص (URL: 4)		نامشخص (URL:5)		نامشخص (URL:6)		نامشخص (URL:7)
	افشان. اصفهان سده ه.ق. ۱۱۱ (۱۴۵×۲۳۰)		گلدانی. کرمان. اوایل سده ه.ق. ۱۱ (۷۴×۱۲۲)		گلدانی. اواخر سده ه.ق. ۱۱ (۳۰۲×۳۵۷)		جانوری سده ه.ق. ۱۰ کاشان (۱۷۷×۲۲۸)		افشان. اصفهان. اواخر سده ه.ق. ۱۰ (۲۹۲×۸۲۶)		افشان شاه‌عباسی اواسط سده ۱۰- ه.ق. نامشخص		گلدانی جوشقان اواخر سده ۱۰ ه.ق. (۲۳۳×۵۴۲)		جانوری. سده ۱۰- ه.ق. کرمان. (۲۶۰×۳۵۰)
	نامشخص (URL:8)		نامشخص (URL:9)		نامشخص (URL:10)		متروپولیتن. (پوپ و اکرم، ۱۳۷۸، ۱۱۸۹)		نامشخص (URL:11)		موزه مشهد. (پوپ و اکرم، ۱۳۷۸، ۱۱۸۵)		خصوصی. (پوپ و- اکرم، ۱۳۷۸، ۱۱۲۵)		خصوصی. (پوپ و- اکرم، ۱۳۷۸، ۱۱۲۱۳)
	شاه‌عباسی. جوشقان ه.ق. ۱۰ (۱۹۸×۴۷۱)		گلدانی جوشقان. ه.ق. ۱۰ (۱۵۰×۲۴۸)		گل و گیاهی. اصفهان. سده ۱۱ ه.ق. (۱۸۲×۲۵۹)		قالی شاه‌عباسی. سده ه.ق. ۱۰ (۲۰۱×۳۴۳)		گلدانی و گیاهی. شرق ایران. سده ه.ق. ۱۱ (۶۱۰×۲۵۵)		نگارخانه آمریکا. (پوپ و اکرم، ۱۳۷۸، ۱۱۶۱)		موزه ویکتوریا آلبرت (URL:12)		پاریس. (پوپ و- اکرم، ۱۳۷۸، ۱۱۴۰)
	موزه گلبنگیان- (پوپ و اکرم، ۱۳۷۸، ۱۲۳۵)		موزه وین. (پوپ و- اکرم، ۱۳۷۸، ۱۲۲۴)		ونیز. (پوپ و اکرم، ۱۳۷۸، ۱۲۴۴)		خصوصی. (پوپ و- اکرم، ۱۳۷۸، ۱۲۳۶)		موزه وین. (پوپ و- اکرم، ۱۳۷۸، ۱۱۸۹)						
	لچک‌ترنج. شمال غرب. سده ۱۰ ه.ق. (۲۲۲×۵۳۰)		قالی ترنجی تبریز. سده ه.ق. ۱۰ (۱۶۲×۲۲۷)		ترنجی. شمال غرب سده ۱۱ ه. ق. (۱۴۵×۲۱۶)		ترنجی. درختی کرمان سده ۱۰ ه.ق. (۲۵۱×۲۶۲)		ترنجی گلدانی جوشقان. سده ۱۱ ه.ق. (۱۴۰×۲۲۰)		قالی محرابی سده دوازدهم ه.ق نامشخص		سجاده‌ای فارس. اوایل سده ۱۲ ه.ق (۱۲۷×۱۹۳)		محرابی سده ۱۱ ه.ق (۱۱۷×۱۷۳)
	گلبنگیان. (پوپ و- اکرم، ۱۳۷۸، ۱۱۲۲)		موزه ملی. (پوپ و- اکرم، ۱۳۷۸، ۱۱۵۶)		خصوصی. (پوپ و- اکرم، ۱۳۷۸، ۱۱۷۰)		ارمنیاز. (پوپ و- اکرم، ۱۳۷۸، ۱۲۰۴)		خصوصی. (پوپ و- اکرم، ۱۳۷۸، ۱۲۳۰)		موزه عرب‌زاده واشنگتن (پوپ و- اکرم، ۱۳۷۸، ۱۱۳۵).		خصوصی. (پوپ و- اکرم، ۱۳۷۸، ۱۲۷۵)		خصوصی (Eiland, 1999 , 47)
															

مشخصات	تصویر								مشخصات
	۳۳	۳۴	۳۵	۳۶	۳۷	۳۸	۳۹	۴۰	
محرابی باغی سده ۱۱ ه.ق. (۱۱۰×۱۴۰)	قابی جوشقان. سده ۱۱ ه.ق. (۲۵۷×۴۸۷)	گلدانی کرمان دوازدهم ه.ق. (۲۲۰×۲۴۱)	افشان درختی سده ۱۱ ه.ق. (۱۶۴×۳۳۸)	درختی. شمال غرب سده ۱۱ ه.ق. (۲۹۰×۵۳۱)	گیاهی. سده ۱۱ ه.ق. مقبره شاه عباس دوم (۷۰×۱۹۱)	شمال غرب. اوایل سده دهم ه.ق.(۳۵۹×۵۲۵)	واگیرهای اوایل ۱۲ ه.ق. (۲۵۰×۶۱۲)		
موزه مشهد (کمندلو، ۱۳۸۸: ۹)	متروپولیتن. (پوپ) واکرمین، ۱۳۷۸: ۱۲۳۹	خصوصی (URL:13)	(پوپ واکرمین، ۱۳۷۸: ۱۲۳۳)	متروپولیتن. (پوپ) واکرمین، ۱۳۷۸: ۱۱۱۰	آستانه قم. (پوپ واکرمین، ۱۳۷۸: ۱۲۵۹)	فیلا دلفیا. (پوپ و-) اکرمین، ۱۳۷۸: ۱۱۲۶	موزه متروپولیتن (URL:14)		
									
	۴۱	۴۲	۴۳	۴۴	۴۵				
جوشقان. ۱۱ ه.ق. (۳۲۲×۵۹۵)	ترنج ترنج	باغی کردستان. سده ۱۱ ه.ق. (۲۴۱×۵۶۷)	شکارگاه. سده ۱۱ ه.ق. نامشخص	ترنجی تبریز. سده دهم ه.ق. (۱۶۰×۲۳۴)	گلدانی سده ۱۱ ه.ق. (۱۱۲×۱۸۰)				
(پوپ واکرمین، ۱۳۷۸: ۱۲۵۲)		نامشخص (URL:15)	موزه پاریس. (پوپ واکرمین، ۱۳۷۸: ۱۲۰۶)	(پوپ واکرمین، ۱۳۷۸: ۱۱۶۰)	مجموعه خصوصی (Eiland, 1999:104)				

جدول ۲- جامعه پژوهش قالی های دوره قاجار. منبع: (نگارندگان)

تصویر	مشخصات	تصویر	مشخصات	تصویر	مشخصات	تصویر	مشخصات
	افشان. تهران سده ۱۳ ه.ق (۳۲۵×۴۷۵)		قالی افشان تبریز (۲۲۳×۳۲۰) سال ۱۹۲۰ م.		افشان. کرمان سده ۱۳ ه.ق (۳۲۵×۶۷۰)		افشان. تبریز اواخر سده ۱۳ ه.ق (۲۰۸×۳۱۷)
۱	(URL:16)	۲	(URL:17)	۳	(URL:18)	۴	(URL:19)
	افشان. سلطان آباد. سده ۱۳ ه.ق (۴۸۰×۵۷۹)		افشان. سلطان- آباد. سده ۱۳ ه.ق (۲۵۴×۳۰۷)		افشان. کرمان اواخر سده ۱۳ ه.ق (۲۹۹×۴۳۶)		واگیرهای بیجار ۱۸۷۰ م. نامشخص
۵	(URL:20)	۶	(URL:21)	۷	(URL:22)	۸	(URL:23)
	افشان. کرمان سیزدهم ه.ق (۳۴۷×۵۰۰)		افشان. سرابی سیزدهم ه.ق (۲۹۷×۴۱۶)		افشان. بیجار اواخر سده ۱۳ ه.ق (۱۶۰×۲۹۲)		افشان. تبریز سیزدهم ه.ق (۲۷۴×۳۶۰)
۹	(URL:24)	۱۰	(URL:25)	۱۱	(URL:26)	۱۲	(URL:27)
	افشان. اصفهان اواخر سده ۱۳ ه.ق (۴۴۱×۹۶۵)		گلدانی. کاشان سال ۱۹۳۰ م. (۱۳۰×۲۰۶)		افشان. اصفهان اواخر سده ۱۳ ه.ق (۱۴۰×۲۱۵)		لچک ترنج. کرمان سده ۱۳ ه.ق (۴۲۶×۴۸۷)
۱۳	(URL:28)	۱۴	(URL:29)	۱۵	(URL:30)	۱۶	(URL:31)
	لچک ترنج. تبریز اواخر سده ۱۳ ه.ق (۱۳۴×۲۳۳)		لچک ترنج کاشان سده ۱۳ ه.ق نامشخص		لچک ترنج مشهد اواخر سده ۱۳ ه.ق نامشخص		لچک ترنج. تبریز اواخر سده ۱۳ ه.ق نامشخص
۱۷	(URL:32)	۱۸	(URL:33)	۱۹	(URL:34)	۲۰	(URL:35)
	لچک ترنج. تبریز اواخر سده ۱۳ ه.ق (۳۱۰×۳۹۵)		لچک ترنج کرمان اواخر سده ۱۳ ه.ق (۴۲۵×۵۸۰)		لچک ترنج تبریز اواخر سده ۱۳ ه.ق (۳۱۰×۳۷۰)		لچک ترنج. کرمان اواخر سده ۱۳ ه.ق (۳۵۳×۴۴۴)
۲۱	(URL:36)	۲۲	(URL:37)	۲۳	(URL:38)	۲۴	(URL:39)

							
۲۵	۲۶	۲۷	۲۸	۲۹	۳۰	۳۱	۳۲
لچک‌ترنج. کرمان ۱۳هـ.ق (۱۱۶×۲۱۳)	کشکولی اواخر سده ۱۳هـ.ق (۱۳۷×۲۳۳)	لچک‌ترنج. کرمان ۱۳هـ.ق (۳۶۰×۵۱۸)	لچک‌ترنج. کرمان اواخر سده ۱۳هـ.ق (۲۱۰×۳۰۰)	لچک‌ترنج. کاشان. سده ۱۳هـ.ق (۳۵۸×۷۱۱)	دسته گلی. ساروق اواخر سده ۱۳هـ.ق (۱۰۴×۱۴۴)	لچک‌ترنج. اراک. ۱۳هـ.ق (۴۹۳×۵۴۹)	لچک‌ترنج. کرمان. ۱۳هـ.ق (۲۷۴×۳۱۷)
(URL:40)	(URL:41)	(URL:42)	(URL:43)	(URL:44)	(URL:45)	(URL:46)	(URL:47)
							
۳۳	۳۴	۳۵	۳۶	۳۷	۳۸	۳۹	۴۰
لچک‌ترنج. کرمان ۱۳هـ.ق (۳۶۳×۵۵۱)	لچک‌ترنج. کرمان ۱۳هـ.ق (۲۱۳×۳۰۴)	قالی محرابی کاشان ۱۳هـ.ق (۱۴۱×۲۱۵)	قالی محرابی. تبریز ۱۳هـ.ق (۱۳۷×۱۸۲)	قالی محرابی. ساروق ۱۳هـ.ق (۳۷۳×۵۶۳)	محرابی درختی سده ۱۳هـ.ق (۱۴۰×۲۳۶)	محرابی، ملایر. اواخر سده ۱۳هـ.ق (۱۸۸×۱۲۹)	محرابی محتشم. اواخر سده ۱۳هـ.ق (۱۲۵×۱۸۸)
(URL:48)	(URL:49)	(URL:50)	(URL:51)	(URL:52)	فرش (دادگر، ۱۸:۱۳۸۰)	(ژوله، ۱۳۹۲: ۱۲۷)	(URL:53)
							
۴۱	۴۲	۴۳	۴۴	۴۵	۴۶	۴۷	۴۸
محرابی کرمان. اواخر سده ۱۳هـ.ق نامشخص	افشان. مهربان سال ۱۹۲۰م.ق (۳۳۲×۴۵۷)	افشان کاشان اواخر سده ۱۳هـ.ق (۲۶۵×۲۵۵)	واگیره‌ای. کرمان اواخر سده ۱۳هـ.ق (۳۹۶×۵۴۸)	واگیره‌ای. ملایر اواخر سده ۱۳هـ.ق (۲۱۳×۴۲۱)	واگیره‌ای. محال زیگلر. ۱۳هـ.ق (۳۵۵×۵۲۵)	واگیره‌ای. ساروق قراهن. ۱۳هـ.ق (۹۹×۱۴۷)	واگیره‌ای. سلطان آباد. ۱۳هـ.ق (۴۵۸×۶۷۵)
(URL:54)	(URL:55)	(URL:56)	(URL:57)	(URL:58)	(URL:59)	(URL:60)	(URL:61)
							
۴۹	۵۰	۵۱	۵۲	۵۳	۵۴	۵۵	۵۶
خشتی. کرمان. اواخر سده ۱۳هـ.ق (۶۰۹×۷۶۲)	تصویری کاشان. سده سیزدهم. ق. (۶۰×۹۱)	تصویری کاشان. اواخر سده ۱۳هـ.ق (۱۳۵×۲۱۵)	تصویری. کرمان. اواخر سده ۱۳هـ.ق (۱۶۰×۲۴۷)	تصویری. کرمان. اواخر سده ۱۳هـ.ق (۱۴۷×۲۳۶)	هزارگل کرمان. سال ۱۹۱۰م. (۲۰۰×۲۹۵)		
(URL:62)	(URL:63)	(URL:64)	(URL:65)	(URL:66)	(URL:67)		

بررسی و تحلیل آرایه‌های گیاهی در قالی‌های دوره صفوی و قاجار

بروز و نمود عناصر گیاهی در قالی ایران، از دوران گذشته تاکنون ادامه داشته و در ادوار تاریخی مختلف، گونه‌های متنوعی از این نقوش در هنر قالی‌بافی ایران مورد استفاده بوده و در طول زمان به غنای این مجموعه افزوده شده‌است. بررسی تحولات این نقوش

در بستر تاریخی دو دوره شاخص قالی‌بافی ایران، مستلزم شناخت ویژگی‌ها و خصایص نقوش مذکور در دوره‌های فوق‌الذکر خواهد بود. جهت تبیین روند و شناسایی و طبقه‌بندی دقیق نقوش، می‌بایستی این عناصر، تفکیک شده و به بروز جلوه‌های هریک از نقوش در قالی‌های دو دوره صفوی و قاجار به‌طور مجزا پرداخته‌شده و بررسی، تطبیق و تحلیل صورت پذیرد.

۱- نقوش ختایی

آرایه‌های ختایی در اغلب هنرهای سنتی و تزئینی دیده شده‌اند. ختایی‌ها از ترکیب گل، غنچه و برگ پدیدمی‌آیند (آژند، ۱۳۹۳: ۲۱-۲۰). در این نقش، تمامی ساقه‌ها برگ‌ها و غنچه‌ها با گل اصلی متناسب هستند و در وحدت کامل با آن قرار دارند (اقدسیه، ۱۳۳۶: ۳۲-۳۰). این طرح ظاهراً با ورود مغولان از چین به ایران آمده‌است. طراحان برای ایجاد هماهنگی در یک نقشه ختائی از میان هزاران نوع گل و برگ و غنچه ختائی، معمولاً دو تا شش نوع گل، دو یا سه نوع غنچه و سه یا چهار نوع برگ انتخاب می‌کنند و به سلیقه خود آن‌ها را با هم می‌آمیزند. اساس نقش ختائی عبارت است از خطوط منحنی و موزونی که هریک از آن‌ها «بند» نامیده می‌شوند و مجموع این بندها مانند استخوان‌بندی، سرتاسر نقشه را فرامی‌گیرد (ماچیان، ۱۳۸۰: ۲۲).

الف. آرایه گل شاه‌عباسی

«گلجام»، «نیلوفر» یا گل شاه‌عباسی در فرش‌بافی، گلی است که قدمت هزاران ساله دارد. گل نیلوفر که در فارسی به آن گل «آب‌زاد»، گل زندگی و یا آفرینش می‌گویند (یاحقی، ۱۳۸۸: ۸۳۹)، رمزی از عناصر اربعه است زیرا از یک طرف ریشه‌هایش در زمین است و برگ‌های پهنش بر روی آب گسترده می‌شود و ساقه‌اش بر روی آب از میان برگ بیرون آمده و در انتهای ساقه گل زیبایی وجود دارد. از دیرزمان، نیلوفر آبی نماد حاصلخیزی، آرزوی مستمر همگان در سرتاسر آسیا از ازل بوده‌است. در عصر ساسانی، نیلوفر آبی بسیار تکامل‌یافته و پرنقش‌ونگار شد و ارزش

تزئینی آن به نسبت کاهش مفاد و محتوای نمادین آن افزایش یافت (پوپ و اکرم، ۱۳۸۷: ۲۶۷۰). در سده هشتم هجری قمری این گل پسندیده‌ترین دست‌مایه گل و گیاه‌پردازی در جهان اسلام شده و در این زمان شکل آن آشکارا تحت‌تأثیر گسترده الگوهای چینی، با گل‌چینی مهم دیگر، یعنی گل «صدتومانی» (عودالصلیب) درآمیخته یا بدیل آن می‌گردد (همان: ۲۶۷۱) در دوره صفوی که تولیدات قالی‌گسترش دوجندانی یافت (آذریاد و حشمتی‌رضوی، ۱۳۷۲: ۱۵)، موردتوجه قرارگرفت و شاه‌عباسی نامیده‌شد.

نقش‌پردازی گل شاه‌عباسی در قالی‌های دوره

صفوی

فراوانی کاربرد این آرایه در قالی‌های صفوی نشان از جایگاه مهم آن در نقش‌پردازی این دوران داشته‌است. در طرح‌های متعددی از این دوران می‌توان آرایه گل شاه‌عباسی را مشاهده نمود که بنابر ماهیت طرح به‌عنوان آرایه‌ای اصلی و یا تکمیلی مورداستفاده بوده‌است. گل شاه‌عباسی، بیش از همه، در نمونه‌های گردان کاربرد داشته‌است. بیش از همه نمونه‌های افشان شاه‌عباسی قابل‌توجه است و این آرایه به‌عنوان عنصری اصلی و شاخص، با تنوع در فرم، رنگ و تزئینات در آن‌ها نمود یافته‌است (تصویر ۱ و ۲). نمونه‌ی شاخص آن، یک‌تخته قالی افشان شاه‌عباسی منتسب به کارگاه سلطنتی شاه‌عباس است که در موزه فرش مشهد نگهداری می‌شود (تصویر ۲) که در آن تنوع انواع گل از نظر نوع، تزئینات و رنگ قابل مشاهده است.

تصویر ۲- قالی افشان شاه‌عباسی صفوی.
منبع: (URL:1)

تصویر ۱- قالی افشان شاه‌عباسی صفوی.
منبع: (پوپ و اکرم، ۱۳۷۸: ۱۱۸۵)

(نمونه‌های ۳۴ و ۳۵) این آرایه به‌عنوان عنصری فرعی مورد استفاده بوده‌است. در بیشتر طرح‌های این دوره اعم از لچک‌ترنج، «محرابی»، «واگیره‌ای»، «باغی» و «گلستان» و «شکارگاه» نیز می‌توان این نقش را مشاهده نمود.

این نمونه قالی‌ها که چندین نوع از آن موجود است، دارای نقوش مؤکد ختائی و علی‌الخصوص شاه‌عباسی است. در جدول (۳) بروز این نقش در زمینه قالی‌های صفوی نشان داده شده‌است. بیش از همه گونه‌های افشان قابل مشاهده‌است (نمونه‌های ۴، ۸، ۹، ۱۵). در گونه‌های دیگر طرح، همچون واگیره‌ای و خشتی

جدول ۳- تنوع نقوش شاه‌عباسی اناری در قالی‌های دوره صفوی. منبع: (نگارندگان)

۱۵ از جدول ۱	۳ از جدول ۱	۳۵ از جدول ۱	۴ از جدول ۱	۲۲ از جدول ۱
۱۸ از جدول ۱	۸ از جدول ۱	۴۰ از جدول ۱	۹ از جدول ۱	۳۴ از جدول ۱

یا تکمیلی در قالی‌های دوره قاجاری مورد استفاده بوده‌است. گل شاه‌عباسی در این دوره، هم در نمونه‌های گردان و هم گونه‌های شکسته اجرا شده‌است. نمونه طرح‌های افشان شاه‌عباسی دوره

نقش‌پردازی گل شاه‌عباسی در قالی‌های دوره قاجار

در طرح‌های متعددی از دوره قاجار می‌توان آرایه گل شاه‌عباسی را ردیابی نمود که به‌عنوان آرایه‌ای اصلی و

قاجار، مجموعه‌ای متنوع از عناصر شاه‌عباسی در اشکال و رنگ‌های مختلف را نشان می‌دهد

(تصاویر ۳ و ۴).

تصویر ۴- قالی افشان شاه‌عباسی قاجار. منبع: (URL:17)

تصویر ۳- قالی افشان شاه‌عباسی قاجار. منبع: (URL:16)

گونه‌های افشان قابل مشاهده است (نمونه‌های ۲، ۹، ۱۲، ۱۳، ۲۱ و ۴۲ به صورت گردان) و (نمونه‌های ۵، ۶، ۱۱ در سبک نیمه گردان و یا شکسته). در بیشتر طرح‌های این دوره اعم از لچک‌ترنج، محرابی، واگیره‌ای (و ماهی درهم) و تصویری نیز می‌توان این نقش را مشاهده نمود.

مسئله قابل توجه، تنوع در اندازه گل‌های شاه‌عباسی است که از تصاویر مذکور نیز، قابل ارزیابی است. با تعدد گل‌های شاه‌عباسی، اندازه گل‌ها کوچک‌تر شده تا حدی که برخی نمونه‌ها، «افشان گل‌ریز» نام‌گذاری شده‌اند. در جدول (۴)، بروز این نقش در زمینه قالی‌های قاجاری نشان داده شده است. بیش از همه

جدول ۴- تنوع نقوش شاه‌عباسی در قالی‌های دوره قاجار. منبع: (نگارندگان)

۱۳ از جدول ۲	۶ از جدول ۲	۵ از جدول ۲	۴ از جدول ۲	۲ از جدول ۲
۴۲ از جدول ۲	۲۱ از جدول ۲	۱۲ از جدول ۲	۱۱ از جدول ۲	۹ از جدول ۲

تطبیق آرایه گل شاه‌عباسی در قالی‌های صفوی و قاجار

آرایه گل شاه‌عباسی در نمونه‌های افشان، واگیره‌ای و خشتی، لچک‌ترنج، محرابی، باغی یا گلستان و غیره به‌عنوان عنصری ثانوی حضور دارد. آرایه گل شاه‌عباسی اناری و پیازی در قالی‌های هر دو دوره صفوی و قاجار، به‌عنوان یکی از پرتکرارترین نقوش کاربرد داشته‌است. گل‌های شاه‌عباسی صفوی ساده و با پیچیدگی‌های کمتری نسبت به نمونه‌های قاجاری نقش‌شده‌اند و نمونه‌های قاجاری، آراسته‌تر و با ریزه‌پردازی‌های فراوان در داخل و بیرون‌اند. همچنین نمونه‌های صفوی با گزیده‌گزینی رنگ و استفاده از رنگ‌های متمایز نقش‌شده‌اند اما نمونه‌های قاجاری از طیف گسترده‌تر رنگی بهره‌برده‌اند. آرایه گل شاه‌عباسی به‌صورت شکسته در تعداد زیادی از قالی‌های دوره صفوی و قاجار که در سبک شکسته طراحی شده، دیده می‌شود اما گونه‌های قاجاری از فراوانی بیشتری برخوردارند.

ب. آرایه برگ ختائی

برگ‌ها در طبیعت با توجه به تنوع گل‌وگیاهان و بوته‌ها، تنوع بالایی دارند. در طراحی سنتی از گونه‌های مختلف برگ‌های ساده، شکسته و تا برگ‌های لوزی شکل و دندانه‌ای استفاده شده که در تکمیل طرح‌های ختایی، نقش عمده‌ای دارند. انواع دیگر هم با برگ‌های کشیده، «شمشیری»، «ریزه‌ماهی» و «شعله‌ای» در تکمیل نقش‌های گیاهی اثرگذارند.

برگ مو هم طرح بسیار مطلوبی برای فرش می‌سازد پره‌های عمیق و تضریس تیز آن‌ها باعث تسهیل همانندسازی آن با رنگ پس‌زمینه است و این امکان را فراهم می‌کند که آن را در مقیاس بزرگ، بدون آنکه در ترکیب‌بندی پیچیده، انقطاعی به وجود آید بتوان به کار آورد و لذا برای نشانه‌گذاری یک محور مرکزی بسیار مناسب است (پوپ و اکرم، ۱۳۸۷: ۲۶۷۴). برگ ختائی، در قالی به انحای مختلف نقش شده و گونه‌های متعددی دارد این برگ شامل گونه‌های مختلفی از جمله برگ «کنگری»، شعله‌ای و «بادامی» است که تفاوت آن‌ها در نوع و گونه‌ی دندانه‌هاست (شعبانی‌خطیب، ۱۳۸۷: ۲۶).

نقش‌پردازی آرایه برگ ختائی در قالی‌های دوره صفوی

آرایه‌ی برگ ختائی همواره موردتوجه طراحان قالی در دوره صفوی بوده و اشکال مختلفی از این آرایه، قالی‌های این دوران را آراسته کرده‌است. طرح‌های مختلفی با نقوش ختائی و برگ ختائی منقوش شده‌اند. متن تعداد زیادی از گونه‌های لچک‌ترنج، افشان، محرابی، خشتی و واگیره‌ای (ماهی‌درهم) شکارگاه و گونه‌های دیگر با این نقش تزئین شده و طیف وسیع‌تری از این طرح‌ها، منقوش به برگ‌های ختائی در حواشی‌اند. نمونه‌های برجسته‌ای که حاوی برگ ختائی‌اند بیش از همه قالی‌های افشان شاه‌عباسی و قالی‌های واگیره‌ای ماهی‌درهم (تصویر ۵) و یا محرابی (تصویر ۶) لچک‌ترنج و گونه‌های دیگرند.

تصویر ۶- قالی افشان صفوی.
منبع: (پوپ واکرمن، ۱۳۷۸: ۱۱۳۵)

تصویر ۵- قالی افشان صفوی.
منبع: واشنگتن (پوپ واکرمن، ۱۳۷۸: ۱۱۳۴)

قالی‌هایی با طرح‌های مختلف به‌عنوان آرایه‌ای فرعی و در قالب گردان و یا شکسته کار شده‌اند (نمونه‌های ۱۹، ۶ و ۲۳). اما بیش از همه نمود این برگ در حاشیه‌های بزرگ و کوچک قالی‌های مختلف این دوره مورد استفاده بوده‌است.

در جدول (۵)، بروز این نقش در تعدادی از زمینه قالی‌های صفوی آورده شده‌است. در تعدادی از این قالی‌ها، برگ‌های ختائی به‌صورت واگیره ماهی‌درهم، متن قالی‌ها را تشکیل داده‌اند (نمونه‌های ۱۷ و ۲۰) و یا نمونه‌هایی از این برگ در اندازه‌های مختلف در متن

جدول ۵- تنوع نقوش ختائی (برگ) در قالی‌های دوره صفوی. منبع: (نگارندگان)

۲۳ از جدول ۱	۶ از جدول ۱	۱۹ از جدول ۱	۲۰ از جدول ۱	۱۷ از جدول ۱

این نقش تزئین شده و طیف وسیع‌تری از این طرح‌ها، نقوش و برگ‌های ختائی در حواشی خود دارند. بیش از همه طرح‌های افشان و یا واگیره‌ای شاه‌عباسی (یا ختائی) (تصویر ۸) لچک‌ترنج (تصویر ۷) و قالی‌های واگیره‌ای ماهی‌درهم منقوش به آرایه‌ی برگ ختائی هستند.

نقش‌پردازی آرایه برگ ختائی در قالی‌های دوره قاجار
آرایه‌ی برگ ختائی به کثرت در قالی‌های قاجاری دیده می‌شود. طرح‌های مختلفی با نقوش ختائی و علی‌الخصوص برگ ختائی منقوش شده‌اند. متن تعداد زیادی از گونه‌های لچک و ترنج، افشان، محرابی، خشتی و واگیره‌ای (ماهی‌درهم) و گونه‌های دیگر با

تصویر ۷- قالی لچک‌ترنج با متن ختائی در دوره قاجار. منبع: (URL:38) تصویر ۸- قالی افشان شاه‌عباسی قاجار. منبع: (URL:25)

بروز این نقش در تعدادی از زمینه قالی‌های قاجاری آورده شده است (جدول ۶). در تعدادی از این قالی‌ها، برگ‌های ختائی در زمینه افشان، واگیره‌ای و یا در قالب طرح‌های دیگر، متن قالی را به‌عنوان عنصری

ثانوی دربرگرفته‌اند (نمونه‌های ۱۹، ۴۶ و ۴۸). برخی نیز به‌صورت واگیره‌ای، گردان یا شکسته و به همراه عناصر ختائی دیگر، متن قالی‌های ماهی‌درهم را تشکیل داده‌اند (نمونه‌های ۴۸، ۴۶ و ۹).

جدول ۶- تنوع نقوش ختائی (برگ ختائی) در قالی‌های دوره قاجاری. منبع: (نگارندگان)

				
۱۹ از جدول ۲	۴۶ از جدول ۲	۴۸ از جدول ۲	۶ از جدول ۲	۱۹ از جدول ۲

تطبیق آرایه برگ ختائی در قالی‌های صفوی و قاجاری

این آرایه به‌عنوان عنصر ثانوی در متن، نمونه‌های افشان، واگیره‌ای، لچک‌ترنج، محرابی و سایر طرح‌های قالی‌های صفوی و قاجار دیده می‌شود. در قالی‌های قاجاری، طیف نسبتاً متنوع‌تری از برگ ختائی به‌صورت گردان و شکسته، مورد توجه بوده است. در هر دو دوره، طرح ماهی‌درهم مشاهده می‌شود که نمونه‌های قاجاری متنوع‌تر و با برگ‌های کوچک‌تری در سبک گردان و شکسته کار شده است اما گونه‌های صفوی دارای برگ‌های درشت‌تری است. برگ‌های ختائی در دوره‌ی صفوی شامل انواع باریک و قطور،

کشیده و بلند و برگ‌هایی به‌صورت دندانه‌های یک‌طرفه‌اند اما در دوره قاجار جز این‌ها، نمونه‌های پرتزئین‌تری شامل تزئینات اضافی و الحاقی و ترکیبی برگ نیز دیده می‌شود. از منظر رنگی، تمایز چندانی در گونه‌های دو دوره مشاهده نشد. برگ‌های شکسته در قالی‌های صفوی اندک است اما در گونه‌ای قاجاری، انواع برگ‌های شکسته به‌صورت تجریدی و با انحنایی (S) مانند دیده می‌شود.

۲- آرایه اسلیمی

اسلیمی جلوه‌ی تجریدی درخت است که با گردش‌ها و پیچش‌های منظم و هماهنگ شاخه‌های آراسته

تغییراتی به نام «ابر چینی» شهرت یافته است اما سایر اسلیمی‌ها دارای پایه گیاهی هستند (ندیم، ۱۳۸۶: ۴).

نقش‌پردازی آرایه اسلیمی در قالی‌های دوره صفوی

آرایه‌ی اسلیمی در گونه‌های مختلفی از طرح‌های رایج در دوره صفوی کار شده است و اشکال مختلفی از این آرایه، قالی‌های این دوران را مزین کرده است. بیش از همه، حضور این نقش در طرح‌های لچک‌ترنج و افشان دیده می‌شود و عناصر اسلیمی، به عنوان نقوش اصلی و یا فرعی تکمیل‌کننده متن و یا حواشی قالی هستند. در نمونه‌های لچک‌ترنج، گاه‌ها علاوه بر متن و حواشی، لچک و ترنج‌ها نیز به عنوان محملی برای بروز این نقوش استفاده شده‌اند (تصویر ۱۰). در نمونه‌های افشان، عناصر اسلیمی به صورت اسپیرال‌های اسلیمی مستقل و یا توأم با نقوش ختائی و نقوش دیگر، در متن مورد استفاده بوده‌اند (تصویر ۹). جزء نمونه‌های ذکر شده، حضور و بروز اسلیمی به گونه‌های مختلف در قالی‌های واگیره‌ای و خشتی، محرابی، شکارگاه و نمونه‌های دیگر نیز دیده شده است.

می‌روید و با نظمی خاص و شکلی چشم‌نواز که میان اجزاء آن وجود دارد، طرحی تجریدی را ارائه می‌دهد (آقامیری، ۱۳۸۲: ۴۴). این نوع صورت‌گری سمبلیک از طبیعت که با ممنوعیت شمایل‌نگاری در اسلام قوت دوچندان گرفته، به طرز شگفت‌آفرینی بر درودیوار عالم ناسوت نقش بسته است. در پس این خطوط موزون و پیچ‌وتاب‌های دقیق هندسی‌اش، رموزی نهفته که دربردارنده‌ی معارف و مفاهیم عمیق عرفانی-اسلامی است. گرابار معتقد است که با دو روش استفاده از اشکال پیچکی و اتصال نقش‌مایه‌های گیاهی به آن‌ها و عدم استفاده از نقش‌مایه‌های گیاهی سترون، هنرمندان مسلمان به نقوش، حرکتی دائمی بخشیده و معنای تزیینات گیاهی در هنر اسلامی را عمیق‌تر نمودند (هیل و گرابار، ۱۳۷۵: ۱۱۲). اسلیمی‌ها دارای انواع مختلفی هستند: «اسلیمی ساده»، «اسلیمی توسازی‌دار» یا «تخمک‌دار»، «اسلیمی پیچک‌دار»، «اسلیمی گل‌دار»، «اسلیمی برگ‌ی»، «دهان‌اژدری»، «خرطوم‌فیلی» و «اسلیمی ماری» (شعبانی خطیب، ۱۳۸۷: ۱۹). اسلیمی ماری با استفاده از شکل و حرکت مار طراحی شده است که بعدها در نگارگری ایرانی با

تصویر ۹- قالی واگیره‌ای اسلیمی صفوی. منبع: (URL:4)

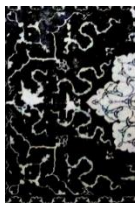

تصویر ۱۰- قالی لچک‌ترنج صفوی. منبع: (پوپ واکرم، ۱۳۷۸: ۱۱۲۲)

بروز این نقش در تعدادی از زمینه قالی‌های صفوی آورده شده‌است (جدول ۷). در تعدادی از این قالی‌ها، اسپیرال‌های اسلیمی به‌صورت کوچک‌اندازه و تکرارشونده، متن قالی‌ها را تشکیل داده‌اند (نمونه ۲۵). گاهی اسلیمی‌های دهن‌اُذری به‌صورت درشت و مؤکد (نمونه ۷ و ۱۰) و کوچک و واگیره‌ای (نمونه ۴۱) به همراه اسلیمی‌ها و عناصر دیگر، دربرگیرنده‌ی متن

هستند. اسلیمی ماری نیز به ندرت نمونه‌هایی از متن را دربرگرفته‌اند (نمونه ۴۴) اما بیش از همه چرخش‌های کامل اسلیمی به همراه جزئیات و ملحقات متناسب با آن، زمینه قالی‌هایی با طرح‌های مختلف همچون لچک‌ترنج، افشان و غیره را تشکیل داده‌اند.

جدول ۷- تنوع نقوش اسلیمی در قالی‌های دوره صفوی. منبع: نگارندگان

				
۴۴ از جدول ۱	۴۱ از جدول ۱	۱۰ از جدول ۱	۷ از جدول ۱	۲۵ از جدول ۱

نقش‌پردازی آرایه اسلیمی در قالی‌های قاجاری

آرایه‌ی اسلیمی در دوره قاجار، با مجموعه‌ای از ملحقات و عناصر تکمیلی به‌عنوان تزئین اصلی متن در طرح‌های افشان، لچک‌ترنج، محرابی، و غیره به کار رفته و گاهی نیز به‌عنوان آرایه‌ای فرعی، بخشی از تزئینات متن و حواشی قالی را پوشش داده‌است. از تعداد پرشمار قالی‌های باقی‌مانده از دوره قاجار، مجموعه‌ی متنوعی از نمونه‌های حاوی نقوش اسلیمی دیده می‌شود که به انحای مختلف در متن و حواشی

قالی نقش بسته‌اند و جایگاه پراهمیت این آرایه را در دوره قاجار، در نمونه‌های گردان و شکسته نشان می‌دهند. چرخش منظم اسپیرال‌های اسلیمی، موردتوجه طراحان قالی بوده و نمونه‌های متعددی از این گونه‌ها در تکمیل طرح لچک‌ترنج (تصویر ۱۱) افشان، محرابی و حتی گونه‌های دیگر دیده می‌شود. درکنار این تمهید در نمونه‌های واگیره‌ای به‌صورت تکرارشونده (تصویر ۱۲) از گونه‌های مختلف اسلیمی، در متن و حواشی قالی استفاده شده‌است.

تصویر ۱۱- قالی لچک ترنج قاجاری. منبع: (URL:35)
نمود و حضور این نقش در تعدادی از زمینه‌ی قالی‌های قاجاری آورده شده است (جدول ۸). در تعدادی از این قالی‌ها، اسپیرال‌های اسلیمی به صورت فراگیر، بخش اعظم زمینه قالی را دربر گرفته‌اند (نمونه‌های ۲۰ و ۲۲). در نمونه‌های دیگری، عناصر مختلف اسلیمی،

تصویر ۱۲- قالی واگیره‌ای صفوی. منبع: (URL:19)
فرای قرارگیری در اسپیرال مشخص، به صورت تکرار شونده و عنصر اصلی یا فرعی، متن قالی‌ها را تشکیل داده‌اند (نمونه‌های ۴۵، ۷ و ۳۱). گاهی اسلیمی‌های مزین، بخشی از لچک (نمونه ۲۲)، ترنج، قاب و یا حواشی قالی را نیز منقوش نموده‌اند.

جدول ۸- تنوع نقوش اسلیمی در قالی‌های دوره قاجار. منبع: (نگارندگان)

				
۳۱ از جدول ۲	۸ از جدول ۲	۴۵ از جدول ۲	۲۲ از جدول ۲	۲۰ از جدول ۲

شکسته، طیف وسیعی از اسلیمی شکسته شامل نمونه‌هایی از اسپیرال اسلیمی، اسلیمی دهن‌اژدری و اسلیمی گلدار، در متن و حواشی قالی‌ها و به صورت واگیره‌ای و تکرار شونده استفاده شده است.

تطبیق آرایه اسلیمی در قالی‌های صفوی و قاجار
کاربرد این آرایه در قالی‌های صفوی و قاجار به عنوان عنصر اصلی متن، در نمونه‌های افشان، لچک ترنج و یا واگیره‌ای دیده می‌شود. در طرح‌های دیگر همچون لچک ترنج، واگیره‌ای، محرابی، باغی و خشتی و سایر طرح‌ها نیز می‌توان نقش اسلیمی را بدون محدودیت در متن و حواشی، به عنوان عنصری اصلی و یا فرعی و ثانوی مشاهده نمود. در قالی‌های صفوی، اسلیمی، بیشتر از نوع گردان است که به صورت اسپیرالی و یا واگیره‌ای تکراری کار شده است. در قالی‌های قاجاری، طیف نسبتاً متنوع‌تری از اسلیمی، چه به صورت گردان و چه شکسته، مورد توجه بوده است. نقش اسلیمی ماری قالی‌های صفوی، در قالی‌های قاجاری نیز عیناً تکرار شده با این تفاوت که تعداد گونه‌های مورد بررسی نشان از محبوبیت بیشتر و کاربرد فراوان‌تر آن در قالی‌های صفوی داشته است. الگوی منقوش شدن آرایه اسلیمی دهن‌اژدری نیز، از قالی‌های صفوی در قالی‌های قاجاری منعکس و تقلید شده است اما اسلیمی شکسته به ندرت در قالی‌های صفوی (باتوجه به ساختار کلی طراحی) کار شده ولی در قالی‌های قاجاری باتوجه به گرایش به بافت قالی با طرح‌های

۳- آرایه درخت

درخت یکی از کهن‌ترین نمادهایی است که همواره مورد توجه و استفاده بوده است چراکه ماهیت حیات و برکت و سرسبزی همواره جزء لاینفک آن بوده است. درخت را بسیاری از اقوام باستانی به عنوان جایگاه خدا یا در واقع خود خدا می‌پرستیدند و همچنین نماد کیهان و منبع باروری و نماد دانش حیات جاودانی بوده است (شعبانی‌خطیب، ۱۳۸۷: ۴۴-۴۹). در فرهنگ اسلامی درخت مظهر رحمت الهی و روحانی است (شجاع‌نوری، ۱۳۸۵: ۶۵). به همان شکل که گیاهان و درختان متنوع و متفاوت‌اند، تصویرگری این رستنی‌ها بر روی قالی‌های ایرانی از تنوع خاصی برخوردار است. نظر به اینکه اعتقاد به بهشت ازلی و فردوس برین، اندیشه‌ای بنیادین و اصیل در تمدن ایرانی است، بازتاب این تفکر در طرح‌های قالی‌های ایرانی آشکار

است و نقش درخت زندگی جاودانه نیز بر فردوس‌های مصور بر زمینه قالی‌های ایرانی ابدی و ازلی است (پوپ و اکرم، ۱۳۸۷: ۲۶۱۲). درخت در دست‌بافته‌های مشرق‌زمین جایگاه ویژه‌ای در نقشه‌ها و طرح‌ها دارد. نقش درخت به شکل‌های گوناگون در طراحی قالی به چشم می‌خورد از درختان با شکوه بهشتی در قالی‌های بافته شده در کارگاه‌های سلطنتی دوره صفویه گرفته تا ساده‌ترین گونه‌های درخت که در دست‌بافته‌های ایلات و عشایر یافت می‌شود، در مجموعه طرح‌های درختی قرار دارند (شعبانی‌خطیب، ۱۳۸۷: ۴۴-۴۹).

نقش‌پردازی آرایه درخت در قالی‌های دوره صفوی

در طرح‌های متعددی از دوره صفوی می‌توان آرایه درخت را مشاهده نمود که بنابر ماهیت طرح و یا

کاربرد آن، از نقوش گیاهی، علی‌الخصوص نقوش درخت استفاده شده‌است. بخش اعظم قالی‌هایی که برای فروش نمودن مقبره شاه‌عباس دوم بافته شده را نقوش درختی دربرگرفته‌است (پوپ و اکرم، ۱۳۸۷: ۲۶۱۲). این‌گونه قالی‌ها اکثراً دارای طرح افشان هستند (تصاویر ۱۳ و ۱۵). گونه‌ی دیگر طرح درختی این دوران، طرح‌های باغی و یا گلستان‌اند. بنابر ذات ماهوی این طرح، نقوش گیاهی و به‌ویژه درخت جزء لاینفک این طرح است. یکی از پرتکرارترین گونه‌های دیگر این مجموعه، قالی محرابی است که در بیشتر موارد مزین به نقوش گیاهی و به‌خصوص درختان مختلف هستند. هنرمند صفوی درخت را به‌عنوان عنصر اصلی و با تأکید در متن قرار داده و اهمیت کاربرد آن را به لحاظ تصویری و مفهومی مؤکد نموده‌است.

تصویر ۱۵- قالی درختی.
منبع: (پوپ و اکرم، ۱۳۷۸: ۱۱۱۰)

تصویر ۱۴- قالی درختی جانوری.
منبع: (پوپ و اکرم، ۱۳۷۸: ۱۱۲۶)

تصویر ۱۳- قالی گیاهی.
منبع: (پوپ و اکرم، ۱۳۷۸: ۱۲۵۹)

درختان منقوش در قالی‌های صفوی

درختانی است که بر روی قالی‌های صفوی دیده می‌شود شامل انواع درختان شکوفه‌دار و سرو که به‌صورت تجریدی و هندسی‌وار درآمده‌اند (ایزدی، ۱۳۹۷: ۱۴۵). بیشتر درختانی که بر روی طرح‌های گلستان بافته شده، اغلب دارای ساختار

شکسته است. درختان پرشکوفه از دیگر گونه‌های درختانی است که بر روی قالی‌های صفویان دیده می‌شود. کاربرد درخت سرو در قالی‌های صفوی با ویژگی‌های ظاهری متفاوتی همراه بوده‌است. درخت سرو از پرتکرارترین گونه‌های درخت در قالی‌های صفوی است. با توجه به تأکید ویژه به نقوش گیاهی در

همچون گل و برگ‌ها، منجر به افزایش نمود و اندازه این عناصر نسبت به تنه و شاخه‌ها شده‌است.

نقش‌پردازی آرایه درخت در قالی‌های دوره قاجار
کاربرد درخت به انحای مختلف و در اشکال گوناگون در نمونه‌های متعددی از قالی‌های این دوران دیده می‌شود به‌اندازه‌ای که به یکی از پرکاربردترین آرایه‌ی این دوران بدل شده‌است. قالی‌های منقوش به درخت در این دوره شامل انواع محرابی، واگیره‌ای و خشتی، افشان، درختی، تصویری و گونه‌های دیگر است (صباغ‌پور آرانی و شایسته‌فر، ۱۳۸۸: ۱۰۷). در برخی قالی‌ها، درختی استوار و کامل یا درختچه‌هایی به‌عنوان آرایه اصلی قالی حضور دارد. اما در نمونه‌های دیگر، درخت عنصر فرعی متن است که در کنار قالب‌های دیگری همچون لچک‌ترنج، باغی و گلستان، محرابی‌درختی، افشان، واگیره‌ای، شکارگاه و تصویری نقش شده‌است.

قالی‌های صفوی، نمود و فراوانی این نقوش و خاصه درخت، علی‌الخصوص در اشکال طبیعت‌گرایانه‌ی آن به‌وضوح ملاحظه می‌شود. این درختان اگرچه گونه‌ی مشخصی را نمایش نمی‌دهند اما فرم، اشکال و جزئیات درخت با تنه باریک و شاخه‌های پیچان و مورب و گاه متقاطع نشان داده‌شده به انضمام برگ، گل و یا شکوفه. درختان با فرم طبیعت‌گرا، به‌عنوان عنصر اصلی، بیش از همه در انواع طرح‌های افشان، واگیره‌ای، درختی و محرابی دیده می‌شود. یکی از ویژگی‌های تصویرگری در قالی‌های صفوی، نمود عناصر تزئینی به‌صورت تجریدی است. این ویژگی با تمهید کاربرد نقوش شکسته و یا چینش خطوط و فرم‌ها و اشکال تجریدی است، به‌نحوی که آرایه درخت به گویاترین شکل ممکن تصویر شود. در برخی موارد تناسب ملزوم، نادیده گرفته شده، چرا که توجه بیشتر به اجزای پر اهمیت درخت از نظر بصری،

تصویر ۱۸- قالی افشان درختی.
منبع: (URL:60)

تصویر ۱۷- قالی محرابی درختی.
منبع: (دادگر، ۱۳۸۰: ۱۸)

تصویر ۱۶- قالی محرابی درختی.
منبع: (URL:50)

درختانی که بر روی قالی‌های قاجاری دیده می‌شوند شامل انواع درختان پرشکوفه و گل‌دار است که به‌صورت گردان و طبیعت‌گرایانه نقش شده‌اند. انواع درختان سرو و سپیدار، درختان بهاری و پرمیوه نیز

درختان منقوش در قالی‌های قاجاری
در دوره قاجار، برخلاف دوره صفوی، توجه به جنبه‌های طبیعی، طراحی نمونه‌های مشخص درخت و تأکید بر جزئیات درختان مورد تأکید بوده‌است.

قابل مشاهده است. توجه به جزئیات، نشان از تأکید بر جنبه‌های نمایشی و تزئینی طرح داشته که در برابر فرم‌های کارکردگرایانه و مفهومی صفوی است. درخت سرو در دوره قاجار نیز در قالی، متعددی طرح شده است. طرح درخت سرو در این دوره تنها عنصری ساده و مفهوم‌گرا نیست بلکه آرایه‌ای پرکار و حامل جزئیات تزئینی هم‌خوان است. در برخی نمونه‌های این دوران درخت سرو، قابلیت حضور مستقل از سایر نقوش تکمیلی متن را نیز دارد. کثرت نقوش گیاهی و درختان با فرم‌های طبیعت‌گرایانه، نشان از تغییر روش و رویکرد در نمایش این آرایه‌هاست. نمونه‌های متعددی از حضور این فرم از درختان در قالی‌های قاجاری قابل مشاهده است که تنوع در نقش‌پردازی قاجاری را علی‌الخصوص در تصویرکردن نقوش گیاهی نشان می‌دهد. نقش درخت در قالی‌های قاجاری با طرح شکسته و یا نیمه‌گردان نیز بافته شده‌اند. گونه‌های شکسته و یا نیمه‌گردان با تأکید بر عناصر تزئینی و بصری پراهمیت‌تر (مانند گل‌ها و برگ‌ها) و کاستن از اندازه‌ی بخش‌های دیگر (همچون تنه و شاخه‌ها) از همان الگوی تجریدی نمایش اشیاء و در اینجا خاصه درخت بهره‌برده‌اند.

تطبیق گونه‌های درخت در قالی‌های صفوی و قاجار

تطبیق و مقایسه طرح

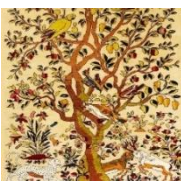
در هر دو دوره‌ی صفوی و قاجار استفاده از آرایه درخت در گونه‌های مختلف طرح‌ها نمود داشته‌است.

در نمونه‌های صفوی، طرح‌های محرابی‌درختی، افشان‌درختی، درختی‌واگیره‌ای (و خشتی) و تلفیقی‌درختی (لچک‌ترنج با نقوش درختی)، حامل نقوش درختی هستند و البته طرح باغی یا گلستان نیز از آرایه درخت بهره‌برده‌است اما تعدد نمونه‌های محرابی‌درختی و افشان‌درختی بیش از سایرین است. نمونه‌های درختی در دوره قاجار شامل گونه‌های محرابی‌درختی، افشان‌درختی، واگیره‌ای‌درختی، تصویری و تلفیقی است که فراوانی در نمونه‌های محرابی‌درختی و تصویری، بیش از سایرین است. در نمونه‌های تصویری که فرم‌های طبیعت‌گرایانه‌ی بیشترین حضور را دارند، توجه و تأکید بر نمود درختان با اشکال دقیق و گونه‌های مشخص، بخشی از روایت تصویری قالی بوده‌است.

تطبیق و مقایسه نقوش

تطبیق نمونه‌های درختی نشان از تنوع بیشتر نوع و فرم درخت در دوره قاجار است. گونه‌هایی چون درخت سرو، بید، چنار، درختان میوه و درختان همیشه بهار در متن قالی‌های قاجاری نقش بسته‌است. لیکن نمونه‌های صفوی بیشتر شامل درختانی با گل و برگ و شاخه و میوه‌اند. درخت در قالی محرابی صفوی همچون بوته‌ای پرکار است که به‌صورت مجموعه دو یا سه‌تایی نقش شده و این الگو در اکثر نمونه‌های مورد تحقیق مصداق دارد. اما نمونه‌های درختی قاجاری بیشتر شامل تک‌درختی است مزین، که طبیعت‌گرایانه ترسیم شده و بر شاخه‌های آن پرندگانی نشسته‌اند.

جدول ۹- تطبیق درختان طبیعت‌گرایانه در قالی‌های درختی صفوی و قاجار. منبع: (نگارندگان)

صفوی		قاجار		درختان طبیعت‌گرا
				
۴۵ از جدول ۱		۱۵ از جدول ۲		
۳۲ از جدول ۱		۵۱ از جدول ۲		

درختان سروی				
	۲۸ از جدول ۱	۲۴ از جدول ۱	۳۸ از جدول ۲	۳۶ از جدول ۲
درختان گل دار				
	۴۲ از جدول ۱	۳۶ از جدول ۱	۵۳ از جدول ۲	۳۹ از جدول ۲

۴- آرایه گل و بوته

یکی از نقوش پرتکرار قالی، گل و بوته است. گل‌ها به صورت کلی به انواع طبیعی و تجریدی تقسیم می‌شوند. این مجموعه‌ی پرشمار در بخش وسیعی از متن و حواشی قالی مورد استفاده بوده‌اند.

نقش پردازی گل‌ها در قالی‌های دوره صفوی

گل‌ها اعم از طبیعی و تجریدی، گردان و شکسته، یکی از گونه نقوش عمده در تزئین قالی‌های ایران بوده‌است. این نقش‌مایه‌ها گاه با مجموعه‌ای از عناصر هم‌خوان و یا تکمیلی به عنوان بخش اصلی متن در طرح‌های گوناگونی به کار رفته و گاهی نیز به عنوان عنصری فرعی، بخشی از تزئینات متن و حواشی قالی را برعهده داشته‌است. گونه‌های شهری بافت و گردان این طرح‌ها بیش از سایر نمونه‌ها است. بیش از همه می‌توان به نمونه‌ای افشان و واگیره‌ای اشاره نمود که عناصر گیاهی و گل و بوته، بخش اعظم متن را دربر گرفته‌اند. سایر گونه‌ها نیز اعم از طرح‌های لچک‌ترنج، محرابی، باغی، شکارگاه و غیره نیز از این نقوش در تکمیل متن و حواشی بهره‌برده‌اند. بروز نقوش گیاهی با توجه به ماهیت تزئینی و رنگی آن، فرم و اندازه‌ی منعطف آن، موجب تنوع در نقش‌پردازی قالی‌های صفوی شده‌است و کثرت استفاده از آن در این دوره مشهود است.

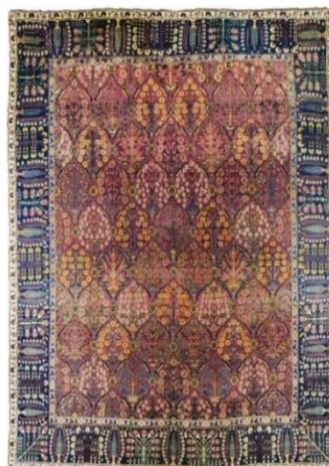
درخت سرو نیز در تعداد زیادی از قالی‌های صفوی و قاجاری دیده می‌شود. برخی نمونه‌های صفوی شامل ترسیم درختان سرو به صورت دو و یا گروهی است. در گونه‌های قاجاری تأکید بر تک درخت سرو بیشتر است و بر خلاف نمونه‌های صفوی که با فرم ساده و نیمه‌گردان نقش شده‌اند، دارای تزئینات پرشمار در اندرون درخت است. نوع دیگر درخت، نمونه‌های گل‌دار، پرشکوفه و یا میوه‌دار است که بیشتر برای غنای تصویری مورد استفاده بوده‌اند. گونه‌های قاجاری شامل درخت‌های مزین به همراه نقوش مرغی، پرندگان زیبا و یا طاووس‌های رنگین است و حال و هوای بهشتی زمینه را کامل می‌کنند و همچنین از جزئیات تکمیلی طرح می‌توان استنباط نمود که مسائل روایی نیز مورد نظر و توجه طراح بوده‌است اما در نمونه‌های صفوی به ندرت نوع گل و یا میوه‌ی درخت قابل شناسایی است و برداشتی بیش از تزئین تصویری نمی‌توان نمود. در مجموع ساختار کلی طرح‌های درختی صفوی در دوره قاجار، همچنان حفظ شده‌است اما تنوع ساختار و انواع گونه‌های فرم همچون تصویری، از بدایع دوران قاجار است. همچنین در دوره قاجار، گرایش جدید طبیعت‌گرایی در طرح‌پردازی، منجر به بروز نقش‌مایه‌های متنوع در قالی ایران شده و تنوع طرح درختی این دوران را رقم زده‌است.

تصویر ۲۱- قالی لچک ترنج صفوی.
منبع: (پوپ واکرمن، ۱۳۷۸: ۱۲۳۰)

تصویر ۲۰- قالی واگیره‌ای
صفوی. منبع: (پوپ واکرمن،
۱۳۷۸: ۱۱۸۹)

تصویر ۱۹- قالی صفوی. منبع:
(URL:10)

گونه‌های افشان، محرابی، لچک‌ترنج، شکارگاه و باغی، تکمیل‌کننده متن قالی‌ها هستند. نحوه‌ی چینش و قرارگیری گل‌وبوته‌ها، پر کردن متن قالی و حواشی آن را به انحای مختلف امکان‌پذیر کرده‌است. در این قالی‌ها گل‌وبوته‌های مختلف در اندازه و رنگ‌های متنوع به‌صورت واگیره‌ای و یا افشان، به‌صورت نقوش اصلی، متن را دربرگرفته و یا به‌عنوان عناصری تکمیلی، در لابه‌لای نقوش و در متن طرح‌های مختلف جای‌گرفته‌اند.

این نمونه قالی‌ها سرشار از نقوش گیاهی متنوع و گل‌وبوته‌ای فراوان است. در جدول (۱۰)، بروز این نقش در تعدادی از زمینه قالی‌های صفوی آورده شده‌است. بیش از همه حضور عناصر گیاهی توأم با درخت و در اطراف آن مشاهده می‌شود که نمونه‌ی پرتکراری از بروز عناصر گل‌وبوته در این گونه قالی‌هاست (نمونه‌های ۳۳، ۸، ۱۶ و ۲۶) و یا گل‌وبوته‌ها به‌صورت واگیره‌ای متن قالی را دربرگرفته‌اند (۳۵ و ۲۱). گونه‌های مختلف گل‌وبوته نیز به فراخور موضوع و ماهیت قالی، در

جدول ۱۰- تنوع نقوش گل و بوته در قالی‌های دوره صفوی. منبع: (نگارندگان)

			
۶ از جدول ۱	۲۱ از جدول ۱	۳۵ از جدول ۱	۳۳ از جدول ۱

۱۶ از جدول ۱	۸ از جدول ۱	۱۲ از جدول ۱	۳۱ از جدول ۱

نقش‌پردازی گل‌وبوته‌ها در قالی‌های دوره قاجار

با توجه به کثرت تولیدات قاجاری و تنوع در سبک‌های طراحی و رنگ‌پردازی، با طیف گسترده‌ای از این‌گونه نقوش مواجهیم، تا حدی که شناسایی نوع و دسته‌بندی اقسام آن به سختی امکان‌پذیر است چراکه علاوه بر گل‌های طبیعی و تجریدی، نمونه‌های

هندسی و اقتباسی و حتی تلفیقی و خلاقانه نیز در این دوره استفاده شده‌است. بیش از همه می‌توان به نمونه‌های افشان، واگیره‌ای، لچک‌ترنج، محرابی، تصویری و حتی خشتی، باغی، شکارگاه و غیره اشاره نمود که عناصر گیاهی و گل‌وبوته، بخش اعظم متن را دربر گرفته‌اند.

تصویر ۲۴- محرابی گل‌دار.
منبع: (URL:52).

تصویر ۲۳- لچک‌ترنج دسته‌گلی.
منبع: (URL:31).

تصویر ۲۲- افشان دسته‌گلی.
منبع: (URL:22).

شکل و فرم ظاهری با گل‌های ختائی و سنتی تفاوت دارند. در طراحی گل‌فرنگ‌ها اصول طبیعت‌گرایی رعایت شده و از سایه‌رنگ‌های متعدد استفاده می‌شود (شهدادی، ۱۳۹۲: ۸۶-۹۱). گل‌فرنگ بخشی از رویدادهایی است که به طور کلی فرنگ‌سازی خوانده می‌شود. بسیاری از پژوهشگران منشأ این نقش را در خارج از ایران می‌دانند. علی‌حضور معتقد است که گل‌فرنگ‌های قدیمی مثل گل پتوی بختیاری از نقوش روی جعبه‌های شکلات فرانسوی اقتباس شده-

بروز عناصر گیاهی گل‌فرنگ، در طرح‌های گوناگون دوره قاجار قابل مشاهده است. از نمونه‌های واگیره‌ای و محرابی گرفته تا طرح‌های افشان، لچک‌ترنج، خشتی، تصویری و گونه‌های متعدد دیگر، به فراخور مضمون بصری، از آرایه گل‌فرنگ استفاده شده‌است.

گل‌فرنگ

گل‌فرنگ‌ها را مجموعه‌ای از گل‌ها می‌دانیم که منظر طبیعی دارند، از هنر غرب مایه گرفته‌اند و از لحاظ

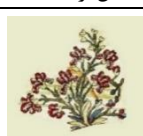
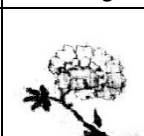
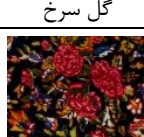
است اما گل‌فرنگ‌های دیگر اقتباس بسیار خام از تابلوها و برخی نقشه‌هایی است که به گل سرخ آراسته شده‌اند (حصوری، ۱۳۸۹: ۲۵-۳۵). انواع طرح‌های گل‌فرنگ شامل: «گل‌فرنگ دسته‌گلی»، «گل‌فرنگ گل‌و بلبل»، «گل‌فرنگ لچک‌ترنج»، «گل‌فرنگ بیجار»، «گل‌فرنگ مستوفی»، «گل‌فرنگ دسته‌گلی ساروق»، «گل‌فرنگ بهارلو»، «گل‌فرنگ گل‌سرخ» (شعبانی خطیب، ۱۳۸۷: ۱۲۸؛ قوامی ماسوله و دیگران، ۱۳۹۵: ۴۵).

گل‌های متنوع در قالی‌های قاجاری

آرایه‌ی گل در قالی‌های قاجاری بسیار متنوع و پرشمار است. اگرچه سنت کاربرد گل‌ها در دوره صفوی نیز وجود داشته، اما نمود ویژه‌ی آن در دوره قاجار بوده- است. گل‌های قالی قاجار، طیف وسیع و متنوعی را تشکیل می‌دهند به گونه‌ای که هر گل طبیعی، تجریدی، هندسی، و اقتباسی در قالی این دوران دیده می‌شود. نمونه‌های گرد، «چندپر»، «پروانه‌ای»، «گل

اناری»، «گل بادامی»، «بادبزی»، «شیپوری»، «شکوفه گیلان و درختان مختلف»، «میخک»، «ارکیده»، «زنبق»، «گل لاله»، «صدتومانی»، «گل برگ کرفس»، «گل برگ بیدی»، «گل حنا»، «سرخ»، «گل رز» و «گل محمدی» و غیره در این مجموعه دیده می‌شود (جدول ۱۱). این‌ها بخشی از گونه‌های متنوع و پرتکرار در قالی‌های قاجاری هستند که از یک تا چندین نوع مختلف و در تعداد زیاد در متن و حواشی قالی مورد استفاده بوده‌اند. بیش از همه، گونه‌های گرد و چندپر («کوکب»، «نسترن»، «داودی»، «سوسن» و غیره) دیده می‌شود. نمونه‌هایی از رز، سرخ و یا گل محمدی نیز با رنگ‌های مختلف، به صورت تک و یا روی بوته مورد استفاده بوده‌است. برخی نمونه‌ها مانند گل رز، در بیشتر جلوه‌های خود به صورت سه و یا چندتایی و در قابی محصور آمده‌است. از نظر رنگی نیز، تنوع شامل انواع گل‌های زرد، صورتی، قرمز، نارنجی، بنفش، آبی و سبز است.

جدول ۱۱- تنوع گل‌های طبیعی و تشابه آن به گل‌های قاجاری. منبع: نگارندگان

						
گل ارکیده	گل ارکیده	گل میخک	گل صدتومانی	گل داودی	گل نسترن	گل کوکب
						
۴۱ از جدول ۲	۵۲ از جدول ۲	۱۷ از جدول ۲	۴۳ از جدول ۲	۳۲ از جدول ۲	۳۴ از جدول ۲	۳۳ از جدول ۲
						
گل سرخ	گل رز	گل محمدی	گل لاله	گل سوسن	گل شیپوری	گل زنبق
						
۴۴ از جدول ۲	۲۷ از جدول ۲	۵۰ از جدول ۲	۱۸ از جدول ۲	۴۹ از جدول ۲	۲۸ از جدول ۲	۴۰ از جدول ۲

تطبیق آرایه گل و بوته در قالی‌های صفوی و قاجار

تطبیق و مقایسه طرح

در جدول (۱۲)، متن قالی‌های منقوش به آرایه‌های گیاهی گل و بوته از دوره صفوی و قاجار آمده‌است. نمونه‌های صفوی بیش از همه شامل گونه‌های افشان (نمونه‌های ۳۰، ۱۳ صفوی) و اگیره‌ای گلدانی (نمونه ۲۲ صفوی) و اگیره‌ای خشتی (نمونه‌های ۱۱ و ۳۷ صفوی) است. در این گونه‌ها، عناصر گیاهی با تنوع رنگ، شکل، اندازه و نوع در کنار هم و یا در لایه‌های عناصر دیگر قرار گرفته‌است. در نمونه‌های قاجاری، تنوع بیش از این‌هاست. چراکه علاوه بر گونه‌های گردان، نقوش

شکسته نیز مورد استفاده بوده و نوع و تعداد نقوش گیاهی و گل و بوته دارای تنوع دوچندانی است. بخش اعظم این گونه‌ها نیز افشان و واگیره‌ای است. در گونه‌های افشان، متن با شلوغی زیاد و درهم‌فرورفتگی نقوش شکل گرفته (نمونه‌های ۲۴، ۲۶ و ۵۴ قاجاری) در نمونه‌های واگیره‌ای، نقوش متن به صورت گل و بوته‌های مشخص و مکرر (نمونه‌های ۷، ۳۰، ۲۵ و ۵۲ قاجاری) و یا به صورت گلدانی (نمونه ۱۴ قاجاری) بخش اعظم متن را شکل داده‌اند. تفاوت عمده در گونه‌های دو دوره ناشی از نوع گل و بوته‌ها، نحوه‌ی چینش و درهم‌فرورفتگی نقوش و تنوع شکل و اندازه و تعداد آن‌ها در دو دوره‌ی مذکور است.

جدول ۱۲- تطبیق انواع گل و بوته در متن قالی‌های دوره صفوی و قاجار. منبع: (نگارندگان)

			
۳۱ از جدول ۱	۳۷ از جدول ۱	۱۱ از جدول ۱	۳۰ از جدول ۱
			
۴۳ از جدول ۱۱	۱۲ از جدول ۱	۳۱ از جدول ۱	۲۶ از جدول ۱
			
۳۵ از جدول ۲	۲۴ از جدول ۲	۳۰ از جدول ۲	۷ از جدول ۲
			
۱۴ از جدول ۲	۵۴ از جدول ۲	۵۲ از جدول ۲	۲۶ از جدول ۲

صفوی

قاجار

تطبیق و مقایسه نقش

این آرایه باتوجه به نوع و ماهیتش، قابلیت اجرا در اندازه، نوع، رنگ و وضعیت‌های مختلفی، در متن و حواشی قالی‌هاست. تفاوت عمده در گونه‌های دو دوره، متأثر از نوع گل‌وبوته‌ها، نحوه‌ی چینش و درهم‌فرورفتگی نقش و تنوع شکل و اندازه و تعداد آن‌ها در دو دوره‌ی صفوی و قاجار است. در گونه‌های صفوی بیش از همه نمونه‌های گل‌های گرد و چندپر نمود داشته و همچنین نمونه‌های برگ‌ی، شیپوری و تعداد معدودی از گل‌های طبیعی معروف. اما گونه‌های قاجاری علاوه بر نمونه‌های گرد و چندپر، از گل‌های طبیعی متنوع دیگر همچون میخک، ارکیده، و گونه‌های رز و سرخ به صورت طبیعی و یا تجریدی، گردان و یا شکسته استفاده شده است. بوته‌های گل در گونه‌های صفوی، عمدتاً به صورت متقارن با گل‌های درشت و همسان و برخی نیز به صورت درختچه‌ای پربرج و جزئیات است اما در گونه‌های قاجاری بوته‌ها پرنقش‌ونگار، با گل‌های متنوع و رنگارنگ و از گل‌های تازه تر تا درختچه‌های پرکار و شلوغ، متنوع است. حضور گلدان نیز به عنوان محملی برای گل‌وبوته‌ها در قالی‌های صفوی با عدم جلوه بصری گلدان ارزش‌گذاری بر گل‌وبوته‌ها موردتوجه بوده اما گلدان در قالی‌های قاجاری جلوه بصری مهمی داشته و خود گلدان عنصر تزئینی مهمی است.

نتیجه‌گیری

بروز نقوش گیاهی در هنر ایران، قدمتی طولانی داشته و ریشه‌های آن به دوران کهن و پیش از اسلام بازمی‌گردد. با توجه به سوالات اصلی پژوهش، می‌توان ملاحظه نمود که آرایه‌های گیاهی شامل طیف

متنوعی از نقوش شامل انواع ختائی، اسلیمی، گل‌وبوته‌های طبیعی و تجریدی در سبک گردان و شکسته که با تغییر در شکل، اندازه، جزئیات و رنگ، در قالی‌های متنوع این دوره‌ها نمود و بروز یافته است. اکثر این نقوش در دوران درخشان هنر قالی‌بافی که دوره صفوی است موردتوجه قرار گرفته و بنای اصلی طرح‌های قالی ایران را ترسیم نموده‌اند. در این دوره نقوش گیاهی به انحای مختلف مورد استفاده بوده و طرح‌پردازی قالی با این نقوش، شاکله‌ی این هنر در دوره‌های بعد را پی‌ریزی کرده است. در دوره‌ی قاجار هنر قالی‌بافی پس از دهه‌ها رکود، مجدداً موردتوجه قرار گرفت و با ثبات نسبی سیاسی و اقتصادی مجدداً رونق گرفت. قالی‌های قاجاری نیز همچون سایر گونه‌های هنری از گفتمان مدرنیته در این دوره متأثر بوده است و حضور برخی طرح و نقشه‌های متفاوت از پیشینه سنتی، در برخی مناطق قالی‌بافی با چنین رویکردی سازگار بوده است: نقوش گل‌فرنگ ترکیب‌یافته با نقوش سنتی ایرانی، نقوش قالی‌های فرانسوی با همان ویژگی‌های فرهنگی و طرح کف ساده به گونه‌ای به صورت بومی و با ویژگی‌های فرهنگی ایرانی تطبیق داده شده است. طرح‌های تصویری نیز از دیگر وجوه این تاثیر است. این نکات اشاراتی به سوال دوم پژوهش است که روند تحولات نقوش گیاهی در این دوره‌ها را نشان می‌دهد و علل تمایز شکلی و بعضاً ماهوی استفاده از نقوش گیاهی را در دو دوره‌ی مذکور نشان می‌دهد. در مجموع، گنجینه نقوش قالی ایران را می‌توان یک ساختار پویا در چند سده‌ی اخیر در نظر گرفت که ضمن پذیرفتن تاثیرات مختلف از حوادث و وقایع جاری، بر غنای این مجموعه افزوده شده است.

منابع

- قرآن کریم.
- آذریاد، حسن؛ حشمتی‌رضوی، فضل‌الله (۱۳۷۲)، *فرشنامه ایران* تهران: موسسه مطالعات و تحقیقات فرهنگی (پژوهشگاه).
- اربابی، بیژن (۱۳۹۵)، رساله دکتری پژوهش هنر، *گفت‌و‌مان باغ ایرانی و تأثیر آن بر فرش دوره صفوی و قاجار*، دانشگاه هنر اصفهان.
- آژند، یعقوب (۱۳۹۳)، *هفت اصل تزئینی هنر ایران*، تهران: پیکره.
- آقامیری، امیر‌هوشنگ (۱۳۸۲)، *آموزش اسلیمی*، تهران: کمال هنر.
- اقدسیه، هادی (۱۳۳۶)، طرح ختایی، *مجله نقش و نگار*، ۱ (۳): ۳۰-۳۶.
- ایزدی، عباس (۱۳۹۷)، رساله دکتری پژوهش هنر، *نمود اقتدار صفویان در هنر قالی‌بافی*، دانشگاه تربیت مدرس.
- پوپ، آرتور آپهام؛ اکرم‌ن، فیلیس (۱۳۸۷)، *سیری در هنر ایران از دوران پیش از تاریخ تا امروز*، گروه مترجمان، تهران: علمی فرهنگی.
- حصوری، علی (۱۳۸۹)، *مبانی طراحی سنتی در ایران*، تهران: چشمه.
- دادگر، لیلا (۱۳۸۰)، *قالی‌های تصویری موزه قالی ایران*، اداره کل آموزش، تهران: انتشارات و تولیدات فرهنگی.
- دوبوکور، مونیکا (۱۳۸۳)، *رمزهای زنده جان*، ترجمه جلال ستاری، تهران: مرکز.
- رضوی، سید ابوالفضل (۱۳۸۷)، مروری بر تاریخچه چاپ در ایران، *کتاب ماه تاریخ و جغرافیا*، ۱۰ (۱۲۵): ۲۷-۲۲.
- ژوله، تورج (۱۳۹۲)، *شناخت قالی*، برخی مبانی نظری و زیرساخت‌های فکری، تهران: انتشارات یساولی.
- شادلو، داود (۱۳۹۶)، رساله دکتری پژوهش هنر، *تحلیل دسته‌بندی‌های موجود در طرح و نقش فرش ایران*، دانشگاه شاهد.
- شجاع‌نوری، نیکو (۱۳۸۵)، *درخت نقشی بر فرش رویی بر عرش*، *فصنامه گلجام*، ۱ (۳): ۶۶-۵۱.
- شعبانی خطیب، صفرعلی (۱۳۸۷)، *فرهنگ‌نامه تصویری آرایه و نقشه‌های فرش ایران و جهان*، تهران: سپر اندیشه.
- شهدادی، جهانگیر (۱۳۹۲)، *گل و مرغ (دریچه‌ای بر زیبایی‌شناسی ایرانی)*، تهران: ناشر کتاب خورشید.
- صباغ‌پور آرانی، طیبیه؛ شایسته‌فر، مهناز (۱۳۸۸)، *بررسی طرح‌ها و نقوش قالی‌های قاجار موجود در موزه فرش*، ۳ (۱۴): ۸۹-۱۱۲.
- قوامی ماسوله، سیده حانیه؛ منتظری هدشی، منا؛ شریفی سلطانی، نازنین (۱۳۹۵)، بررسی چگونگی ورود طرح گل‌فرنگ به تزئینات معماری و مقایسه تطبیقی این طرح با فرش‌های دستباف در دوره قاجار، *چهارمین کنفرانس بین‌المللی پژوهش در علوم و تکنولوژی، روسیه*.
- کمندلو، حسین (۱۳۸۸)، *نگاهی به قالی‌های محرابی موزه فرش آستان قدس رضوی*، *مجله نگره*، ۷ (۱۲): ۳۹-۱۸.
- کونل، ارنست (۱۳۴۷)، *هنر اسلامی*، ترجمه هوشنگ طاهری، تهران: ابن سینا.
- کونل، ارنست (۱۳۶۸)، *اسلیمی و ختائی*، *گل‌های شاه‌عباس: نگرشی بر سوابق تاریخی سه نگاره تزئینی*، تهران: نشر یساولی.
- ماچیان، حسنعلی (۱۳۸۰)، *آموزش گل و مرغ*، *مرغان تسبیح‌گو*، طراحی گونه‌های پرنده در نقاشی ایرانی، تهران: یساولی.
- مهدوی‌شهری، نگین‌السادات (۱۳۹۳)، *پایان‌نامه کارشناسی ارشد ارتباط تصویری*، *مطالعه تطبیقی نقوش گیاهی قالی‌های صفوی و قاجار*، دانشگاه آزاد اسلامی تهران.
- ندیم، فرناز (۱۳۸۶)، *نگاهی به نقوش تزئینی در هنر ایرانی*، *مجله هنر*، ۴ (۱۰): ۱۹-۱۴.
- هیل، درک؛ گرابار، الگ (۱۳۷۵)، *معماری و تزئینات اسلامی*، تهران: علمی فرهنگی.
- یاحقی، محمد جعفر (۱۳۸۸)، *فرهنگ اساطیر و داستان‌واره‌ها در ادبیات فارسی*، تهران: فرهنگ معاصر.

References

- Eiland, Murray. L .(1999). Oriental Carpet and Textile Studies, California. **International conference on Oriental carpets Danville**. (Volume5), Part 2.
- URL1:<https://nazmiyalantiquerugs.com/antique-rugs/persian-rugs/isfahan-rugs/rare-17th-century-large-antique-persian-isfahan-rug-70804> Accessed at 2023.10.5
- URL2:<https://tweetna.ir/Tweet/100031982109/%D8%AA%D9%88%DB%8C%DB%8C%D8%AA%D8%B1> Accessed at 2023.08.06
- URL3:<https://rugrabbit.com/content/classical-safavid-carpets-metropolitan-museum-art-new-york> Accessed at 2023.10.5
- URL4:<https://www.metmuseum.org/art/collection/search/452066?ft=carpet&offset=40&rpp=40&pos=45> Accessed at 2022.06.5
- URL5:http://www.azerbaijanrugs.com/safavid/safavid_carpet6_isfahan.htm Accessed at 2023.11.5
- URL6:<https://www.metmuseum.org/art/collection/search/452190?ft=carpet&offset=440&rpp=40&pos=465> Accessed at 2023.03.11
- URL7:<https://nazmiyalantiquerugs.com/antique-rugs/persian-rugs/isfahan-rugs/antique-16th-century-persian-safavid-salting-rug-48639/> Accessed at 2023.06.10
- URL8:<https://www.jozan.net/oriental-rugs-textiles/persian-rugs/safavid-carpets/> Accessed at 023.09.01
- URL9:<https://hali.com/news/sothebys-new-york-carpet-sale-good-for-all/9104-lot-143-the-bernheimer-vase-carpet-fragment-2/> Accessed at 2023.06.10
- URL10:<https://www.christies.com.cn/lot/a-safavid-vase-carpet-kirman-south-east/6445731/?intObjectID=6445731&lid=1> Accessed at 2023.06.10
- URL11:<https://www.metmuseum.org/art/collection/search/450510> Accessed at 2023.06.12
- URL12:<https://www.metmuseum.org/art/collection/search/448586> Accessed at 2022.12.21
- URL13:http://www.azerbaijanrugs.com/safavid/safavid_carpet5_vase.htm Accessed at 2023.09.15
- URL14:<https://www.metmuseum.org/art/collection/search/451494?ft=carpet&offset=0&rpp=40&pos=7> Accessed at 2023.03.12
- URL15:<https://rugrabbit.com/content/classical-safavid-carpets-metropolitan-museum-art-new-york> Accessed at 2023.10.5
- URL16:https://www.kollerauktionen.ch/en/117545-0013-----1152-TEHERAN-antik.-1152_30852.html?RecPos=57 Accessed at 2023.10.09
- URL17:https://www.1stdibs.com/furniture/rugs-carpets/persian-rugs/antique-tabriz-carpet-fine-oriental-rug-hand-made-red-royal-blue-persian-rug/id-f_5347153/ Accessed at 2023.10.11
- URL18:https://www.1stdibs.com/furniture/rugs-carpets/persian-rugs/antique-kerman-carpet-handmade-persian-rug-wool-carpet-blue-beige-peach/id-f_8290223 Accessed at 2023.10.5
- URL19:https://www.1stdibs.com/furniture/rugs-carpets/persian-rugs/antique-fine-tabriz-carpet/id-f_30594932/ Accessed at 2023.10.17
- URL20:https://www.1stdibs.com/furniture/rugs-carpets/persian-rugs/19th-century-antique-persian-sultanabad-15x19-tan-rust-blue-handmade-rug/id-f_27758012 Accessed at 2023.08.1
- URL21:https://www.1stdibs.com/furniture/rugs-carpets/persian-rugs/antique-1870s-persian-sultanabad-rug-8x10/id-f_725114/ Accessed at 2023.08.06
- URL22:https://www.1stdibs.com/furniture/rugs-carpets/persian-rugs/shabby-chic-antique-persian-kerman-rug-size-9-ft-10-x-14-ft-4/id-f_17783292 Accessed at 2023.08.04
- URL23:https://www.1stdibs.com/furniture/rugs-carpets/persian-rugs/1870s-persian-garrus-bijar-carpet-810-x-238-270-x-720-cm/id-f_15800272 Accessed at 2023.08.04
- URL24:https://www.1stdibs.com/furniture/rugs-carpets/persian-rugs/antique-kerman-carpet-persian-handmade-oriental-rug-red-blue-allover/id-f_852879/ Accessed at 2023.09.29
- URL25:https://www.1stdibs.com/furniture/rugs-carpets/persian-rugs/antique-persian-serapi-carpet-handmade-wool-oriental-rug-ivory-light-blue/id-f_17471352/ Accessed at 2023.09.26
- URL26:https://www.1stdibs.com/furniture/rugs-carpets/persian-rugs/late-19th-century-antique-persian-bijar-rug/id-f_5761373/ Accessed at 2023.09.28
- URL27:https://www.1stdibs.com/furniture/rugs-carpets/persian-rugs/antique-persian-gold-blue-tabriz-hunting-design-rug-birds-animals-c-1900/id-f_20582842 Accessed at 2023.09.28
- URL28:https://www.1stdibs.com/furniture/rugs-carpets/persian-rugs/antique-persian-isfahan-rug-golden-field-floral-details-circa-1910s/id-f_20683402 Accessed at 2023.09.5
- URL29:<https://artchart.net/fa/artists/unknown/artworks/oyZbB> Accessed at 2023.06.10

- URL30:https://www.kollerauktionen.ch/en/301803-0007-----1154-ISFAHAN-alt.-1154_44129.html?RecPos=127 Accessed at 2023.10.5
- URL31:https://www.1stdibs.com/furniture/rugs-carpets/persian-rugs/antique-persian-square-rose-ivory-navy-blue-floral-kirman-rug-circa-1920s/id-f_21608312/ Accessed at 2023.10.5
- URL32:https://www.1stdibs.com/furniture/rugs-carpets/persian-rugs/fine-persian-tabriz-hajji-jalili-rug/id-f_9999243 Accessed at 2023.10.5
- URL33:<https://www.kollerauktionen.ch/id/EE79079A06304562951093C5DEF8E990DB15334ADDF54D8ABB690E2C63F1BBBC.htm?no=1> Accessed at 2023.10.11
- URL34:https://www.kollerauktionen.ch/en/504571-----1200-MASHAD-alt.--305-x-390-cm.-1200_504571.html?RecPos=70/ Accessed at 2023.09.21
- URL35:https://www.kollerauktionen.ch/en/503669-----1200-TABRIZ-antik.--250-x-350-cm.-1200_503669.html?RecPos=110 Accessed at 2023.10.6
- URL36:https://www.kollerauktionen.ch/en/308449-0001-----1160-TAEBRIZ-antik.-1160_37792.html?RecPos=100 Accessed at 2023.08.21
- URL37:https://www.kollerauktionen.ch/en/98553-0001-----1152-KIRMAN-antik.-1152_30663.html?RecPos=147 Accessed at 2023.06.5
- URL38:https://www.kollerauktionen.ch/en/311131-0003-----1170-TAEBRIZ-alt.-1170_51800.html?RecPos=145 Accessed at 2023.06.13
- URL39:https://www.1stdibs.com/furniture/rugs-carpets/persian-rugs/oversize-antique-persian-ivory-blue-floral-kirman-rug-circa-1920s/id-f_18031171/ Accessed at 2023.06.13
- URL40:https://www.1stdibs.com/furniture/rugs-carpets/persian-rugs/antique-vintage-persian-ivory-floral-kirman-small-rug-c-1930s/id-f_23423622 Accessed at 2023.06.14
- URL41:https://www.1stdibs.com/furniture/rugs-carpets/persian-rugs/antique-1900s-persian-kashkouli-rug-5x7/id-f_15838371/ Accessed at 2023.06.11
- URL42:https://www.1stdibs.com/furniture/rugs-carpets/persian-rugs/antique-kerman-carpet-handmade-persian-rug-wool-carpet-pink-red-green-ivory/id-f_8290553 Accessed at 2023.06.11
- URL43:https://www.1stdibs.com/furniture/rugs-carpets/persian-rugs/carpet-from-french-castle-kirman-lavar-old-late-19th/id-f_31365972/ Accessed at 2023.06.10
- URL44:https://www.1stdibs.com/furniture/rugs-carpets/persian-rugs/antique-persian-kashan-mansion-carpet-circa-1920s/id-f_13680091/ Accessed at 2023.06.10
- URL45:https://www.1stdibs.com/furniture/rugs-carpets/persian-rugs/antique-persian-sarouk-rug/id-f_29237202/ Accessed at 2023.05.28
- URL46:https://www.1stdibs.com/furniture/rugs-carpets/persian-rugs/late-19th-century-persian-ziegler-sultanabad-rug/id-f_23435172/ Accessed at 2023.09.6
- URL47:https://www.1stdibs.com/furniture/rugs-carpets/persian-rugs/antique-persian-lavar-oriental-carpet-room-size-central-medallion/id-f_29947672/ Accessed at 2023.09.5
- URL48:https://www.1stdibs.com/furniture/rugs-carpets/persian-rugs/antique-oversize-persian-kerman-rug-circa-1890-1111-x-181/id-f_26437892/ Accessed at 2023.09.18
- URL49:https://www.1stdibs.com/furniture/rugs-carpets/persian-rugs/19th-century-lavar-kirman-rug/id-f_3235542/ Accessed at 2023.08.28
- URL50:https://www.kollerauktionen.ch/en/334590-0001-1190-KASHAN-SEIDE-antik.--141x215-c-1190_475747.html?RecPos=150 Accessed at 2023.09.19
- URL51:https://www.1stdibs.com/furniture/rugs-carpets/persian-rugs/hadji-jalili-tabriz-animal-pictorial-rug/id-f_526067/ Accessed at 2023.09.21
- URL52:https://www.1stdibs.com/furniture/rugs-carpets/persian-rugs/antique-persian-sarouk-farahan-rug-12-ft-3-x-18-ft-6/id-f_32676142 Accessed at 2023.09.21
- URL53:<https://www.bidsquare.com/online-auctions/dirk-soulis/a-rare-published-joshegan-silk-prayer-rug-circa-1800-2019952> Accessed at 2023.09.21
- URL54:<https://www.pinterest.com/pin/311944711670998080/> Accessed at 2023.10.5
- URL55:https://www.1stdibs.com/furniture/rugs-carpets/persian-rugs/antique-persian-tabriz-rug/id-f_17214182 Accessed at 2023.09.21
- URL56:https://www.kollerauktionen.ch/en/117678-0011-----1154-KESHAN-alt.-1154_44200.html?RecPos=146 Accessed at 2023.07.14
- URL57:https://www.1stdibs.com/furniture/rugs-carpets/persian-rugs/antique-oversize-persian-kerman-millefleur-rug-13-x-18/id-f_27010252/ Accessed at 2023.09.18

- URL58:https://www.1stdibs.com/furniture/rugs-carpets/persian-rugs/late-19th-century-persian-malayer-carpet-7-x-1310-214-x-422/id-f_19954662/ Accessed at 2023.10.5
- URL59:https://www.1stdibs.com/furniture/rugs-carpets/central-asian-rugs/ziegler-mahal-rug-antique-c-1880s/id-f_24178382/ Accessed at 2023.10.1
- URL60:https://www.1stdibs.com/furniture/rugs-carpets/persian-rugs/rare-19th-century-sarouk-farahan-rug/id-f_5353313 Accessed at 2023.10.3
- URL61:https://www.1stdibs.com/furniture/rugs-carpets/persian-rugs/antique-persian-sultanabad/id-f_21395922/ Accessed at 2023.09.07
- URL62:https://www.1stdibs.com/furniture/rugs-carpets/persian-rugs/amazing-antique-persian-lavar-kerman-carpet-mansion-carpet-circa-1900s/id-f_14644792/ Accessed at 2023.10.01
- URL63:https://www.1stdibs.com/furniture/rugs-carpets/persian-rugs/vintage-persian-kashan-rug/id-f_7093773/ Accessed at 2023.10.11
- URL64:<https://www.christies.com/lot/a-silk-kashan-pictorial-rug-central-persia-5478533/?intObjectID=5478533&lid=1> Accessed at 2023.09.07
- URL65:<https://soulisauctions.com/Cat/LP37213-a-rare-published-joshegan-silk-prayer-rug-circa-1800> Accessed at 2023.09.11
- URL66:https://www.1stdibs.com/furniture/rugs-carpets/persian-rugs/antique-persian-kerman-rug-4-10x-7-9/id-f_25630482 Accessed at 2023.10.5
- URL67:<https://www.christies.com/en/lot/lot-6282254> Accessed at 2023.10.3